

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Beschermvrouw H. M. de Koningin.

Augustus 1902.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt f 2.50.

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, AMSTERDAM.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, van Eeghenlaan 17, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Plantsoen 43, Leiden, of A. PIR, Keizersgracht 525, Amsterdam.

Officieele Mededeelingen.

Als corresponderend lid van den Ned. Oudheidk. Bond zijn door het bestuur benoemd de H.H.:

Jhr. J. W. A. BARCHMAN WUYTIERS	te Amersfoort.
J. E. GYSBERTI HODENPIJL	» 's Gravenhage.
Prof. Mr. J. HEERES	» Leiden.
W. M. C. REGT	» Oudshoorn.
A. M. TROMP VAN HOLST	» Amersfoort.
W. D. J. VAN MEETEREN BROUWER	» 's Gravenhage.
C. B. KOK	» Amersfoort.
P. G. BOS	» Groningen.
JAC. VAN GILS	» Rotterdam.

**Notulen van de algemeene ledenvergadering te Amersfoort,
gehouden den 21 Juni 1902.**

Aanwezig 54 personen.

De voorzitter opent de vergadering met een kort woord van verwelkoming, waarbij hij wijst op de onderscheiding, die den Bond in het afgelopen jaar ten deel viel, doordien het Hare Majesteit de Koningin behaagde het beschermvrouwschap van den Bond te aanvaarden. Hij richt een woord van dank tot het bestuur van Fléhite en den burgemeester van Amersfoort voor hetgeen door hen in het belang der vergadering werd verricht. Hierna wordt aan den secretaris het woord gegeven voor het verslag over het afgelopen vereenigingsjaar, hetwelk onder dankbetuiging aan den secretaris wordt goedgekeurd. De notulen der vorige vergadering te Edam worden ongelezen goedgekeurd, gelijk deze reeds in het Bulletin zijn opgenomen.

Voor het nazien der rekening worden aangewezen de H. H. Croockewit en Kernkamp en voor die van het volgend jaar de heeren Meyer en Schöffer. De vaststelling der rekening wordt aangehouden tot het hierover na de pauze uit te brengen rapport.

De aftredende bestuursleden, de H. H. Mr. J. A. Feith en F. A. Hoefer worden bij acclamatie herkozen en als plaats voor de volgende vergadering wordt Zutfen aangewezen na eene korte aanbeveling door de H. H. Hoefer en Overvoorde.

Van de gelegenheid tot het bespreken van oudheidkundige onderwerpen wordt gebruik gemaakt door Dr. Schmeltz, die eenige belangrijke mededeelingen doet over kunstwerken uit Benin.

Hierna geeft de Voorzitter het woord aan den heer F. A. Hoefer voor de door hem toegezegde inleiding over het Messbildverfahren van geh. Baurath, Dr. Meydenbauer te Berlijn. De spreker wijst op de gevaren aan de gewone opmeting van gebouwen verbonden en ligt het systeem toe, om met behulp der photographie en het meten van enkele hoofdlijnen de gegevens voor de bouwkundige teekeningen te verkrijgen. Hij wijst op de uitstekende afbeeldingen door Dr. Meydenbauer verkregen, waarvan er enkele in de zaal ter bezichtiging gesteld waren, en resumeert de voordeelen van dit systeem als 1° ontwijken van gevaar, 2° spoedig vastleggen der gegevens, ook bij groote bouwwerken, 3° groote nauwkeurigheid.

De voorzitter bedankt den inleider voor zijn uitvoerig door teekeningen en toestellen toegelichte voordracht en geeft gelegenheid tot debat, waarvan echter geen gebruik werd gemaakt.

Na de pauze wordt verslag uitgebracht over de rekening en verantwoording, sluitende in ontvangst met $f 748.75\frac{1}{2}$, en in uitgaaf

met f 653.52 $\frac{1}{2}$, waarna deze wordt goedgekeurd onder dankbetuiging aan den penningmeester.

Ten slotte gaf de heer O. G. H. Heldring, voorzitter van Fléhite, een kort overzicht van de wording van Amersfoort en hare verdere ontwikkeling, de kerken en kloosters, verdedigingswerken enz, waarna de voorzitter den spreker namens de vergadering dank bracht voor zijne belangrijke toelichting der te bezichtigen merkwaardigheden.

De vergadering werd hierna gesloten, waarna onder leiding van het bestuur van Fléhite een bezoek gebracht werd aan de kerken en gestichten, de poorten en het interessante museum. Veel aandacht trokken hierbij de pas blootgelegde muurschildering aan de buitenzijde der kerk en de Rochuskapel in »de Pot'', waarbij algemeen de wensch werd uitgesproken, dat dit gebouw gespaard moge blijven van de dreigende slooping.

De aanwezigen vereenigden zich te 6 uren aan eenen gemeenschappelijken maaltijd in het hotel op den Amersfoortschen berg.

Namens het bestuur:

J. C. OVERVOORDE, *secretaris*.

Vierde Jaarverslag van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond. 1901—1902.

Het afgelopen vereenigingsjaar was in verschillende opzichten belangrijk voor den Bond.

Van H. M. de Koningin ontving het bestuur de vereerende tijding, dat het H. M. had behaagd het beschermvrouwschap van den Bond te aanvaarden.

De financiëele toestand is niet ongunstig, gelijk u uit het verslag van den penningmeester nader zal blijken, en het aantal toegetredenen vermeerderde met 3 vereenigingen, 3 beheerders en 35 corresponderende leden, zoodat thans zijn toegetreden 25 vereenigingen, 27 beheerders, 128 corresponderende leden in Nederland en 9 in het buitenland.

Namens den Bond werden adressen verzonden, in het belang van het behoud van monumenten, naar aanleiding van de kerk te Rijnsburg, de Broerekerk te Bolsward, de Korenbeurs te Gouda, het Gemeentemuseum te 's Gravenhage en het Paleis te Amsterdam. Op de vergadering van verschillende vereenigingen betreffende het Paleis te Amsterdam werd de Bond door zijnen voorzitter vertegenwoordigd. Naar aanleiding van andere monumenten werd met ver-

schillende besturen gecorrespondeerd, o. a. naar aanleiding van de Martinikerk te Franeker.

In aansluiting met het besluit van de algemeene vergadering te Edam werd aan H. M. een adres gezonden ter verkrijging van eene inventariseering der oude monumenten, welk adres werd gesteund door een aantal adhaesie- of zelfstandige adressen van oudheidkundige en bouwkundige vereenigingen. Ook in de pers vond dit adres algemeen een belangstellend onthaal. Het bestuur werd door Zijne Excellentie den minister van Binnenlandsche Zaken in staat gesteld het adres mondeling nader toe te lichten. Zijne Excellentie betuigde zijne sympathie met de in het adres ontvouwde wenschen. Het bestuur ontving de toezegging, dat voor de begrooting van 1903 het uittrekken van de voor de inventarisatie benoodigde gelden in ernstige overweging genomen zoude worden.

Naar aanleiding van het verzoek om een nader rapport met berekening der kosten, werd dezer dagen door het bestuur een uitvoerig rapport ingezonden, waarvoor door eene commissie uit het bestuur een bezoek gebracht werd aan eenige deskundigen, vertrouwd met het werk der inventarisatie, in Dusseldorp, Berlijn, Schwerin, Münster en Parijs. Het bestuur werd hierbij gesteund door de hoog-gewaardeerde medewerking en welwillende introductie van H. M.'s gezanten te Berlijn en te Parijs.

Dit bezoek aan de verschillende bureau's en de kennisname met de belangrijke in het buitenland reeds verkregen resultaten, gaf het bestuur de overtuiging van de dringende noodzakelijkheid van eene spoedige invoering der inventarisatie van monumenten in Nederland, en met belangstelling verbeidt het bestuur de hierover door de regeering te nemen beslissing.

Bij het bezoek aan Berlijn had de commissie ook gelegenheid kennis te maken met de belangrijke Messbild inrichting van geh. Baurath Dr. A. Meydenbauer, waarover de heer F. A. Hofer eene korte bespreking voor deze vergadering heeft toegezegd.

Het bulletin van den Bond mocht zich ook dit jaar weder in veler belangstelling verheugen. Behalve van de redactie, bestaande uit de H. H.: E. W. Moes, Mr. J. C. Overvoorde en A. Pit, werden o. a. artikelen of mededeelingen geplaatst van de H. H.: J. W. H. Berden, Mr. C. C. J. A. Boeles, P. G. Bos, W. Croockewit W. Azn., Mr. van der Feen de Lille, J. Gimberg, Mr. S. Gratama, Mr. R. E. Hattink, P. Haverkorn van Rijsewijk, F. A. Hofer, Dr. C. Hofstede de Groot, G. J. Honig, Wilfried Janssen, J. Kalff, A. O. van Kerkwijk, J. H. Klukkert, J. A. Kijmmel, Dr. W. Martin, A. Mulder, Mr. S. Muller Fzn., H. Portheine Jr., Jhr. B. W. F. v. Riemsdijk, Prof. Dr. Jhr. J. Six, Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers en M. G. Wildeman.

Het bulletin onderging weder eenige uitbreiding vergeleken bij dat van den vorigen jaargang. Met dankbaarheid herdenkt de redactie de belangelooze medewerking van de verschillende inzenders, doch tevens mag zij niet nalaten er op te wijzen, dat naast de medewerkers nog ruim honderd corresponderende leden tot den Bond zijn toegetreden, waarvan dit jaar geen berichten ontvangen werden. De redactie trachtte het ontbreken van eigen mededeelingen aan te vullen door uit de couranten eenige korte berichten over te nemen, doch zag gaarne deze overgenomen berichten vervangen door directe mededeelingen van de corresponderende leden van den Bond. Hierdoor zoude niet alleen haar taak worden vergemakkelijkt, maar zoude ook voor de leden zelf het belang van het orgaan van den Bond slechts verhoogd kunnen worden. Moge deze opwekking door de belanghebbenden worde ter harte genomen. Ook kleine berichten van oudheidkundig belang zullen gaarne door de redactie worden tegemoet gezien.

De uitbreiding van het ledental en de hierdoor toenemende inkomsten stelden in staat om eenige meerdere onkosten te maken voor illustraties. Met dankbaarheid herdenkt de redactie de welwillende medewerking van de commissie van de restauratie van de Groote- of Maria-Magdalenakerk te Goes, die haar in staat stelde buiten bezwaar van den Bond een vijftal illustraties te voegen bij het belangrijk artikel van den heer A. Mulder over deze kerk. In ruil hiervoor ontving de restauratie-commissie een honderdtal afdrukjes van dat artikel, die, naar wij hopen, zullen medewerken om de belangstelling voor deze zeer gewenschte restauratie in ruiner kring te verbreiden.

Door de woonplaatsverandering van een der redactieleden werd het gewenscht om het drukken van het bulletin voortaan te Leiden te doen geschieden. Waar wij hierdoor de drukkerij van den heer D. Reidel te Dordrecht moesten verlaten, verklaren wij gaarne, dat het geleverde werk geen aanleiding gaf tot deze verandering. Minder gelukkig waren wij met zijnen opvolger, den heer IJdo te Leiden. Hoewel door verschillende inzenders geklaagd werd over de slecht gecorrigeerde proeven, was het drukwerk over het algemeen voldoende, doch de langzaamheid bij de oplevering bereikte eindelijk een toppunt, waardoor verder doorwerken met deze drukkerij onmogelijk werd gemaakt. Het verschijnen van de 5de aflevering werd hierdoor vertraagd. Wij hopen dezer dagen deze eindelijk te kunnen verzenden en spoedig door de 6de aflevering te doen volgen.

Ten slotte is het mij aangenaam dit verslag te kunnen besluiten met een woord van dank namens den Bond aan het bestuur van Fléhite, voor de welwillende wijze, waarop het de voorbereiding van deze vergadering heeft op zich genomen, en speciaal aan den

geachten voorzitter den heer O. G. H. Heldring, voor de toegezegde inleiding bij de hedenmiddag te bezoeken merkwaardigheden op oudheidkundig gebied.

Door de bemiddeling van het bestuur van Fléhite werd aan de bezoekers tot verschillende gebouwen toegang verleend door het gemeentebestuur en andere besturen, waarvoor de vergadering veel dank verschuldigd is aan de besturen, die toegang verleenden, en aan het bestuur van Fléhite, dat de hiertoe noodige stappen bereidwillig op zich nam.

Namens het bestuur:

J. C. OVERVOORDE, *secretaris*.

Berichten over Nederlandsche Musea.

Aanwinsten van het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst, te Amsterdam.

De verzameling Italiaansche ceramiek werd aangevuld met een kleinen schotel van Gubbio aardewerk, uit het begin der 16de eeuw. Het ornament, een cartouche met den naam: Marta B, in een rand van arabesken, is interessant door het sterk oostersch karakter. De goudglans is zeer blond gehouden en wordt gereleveerd door kleine donkerblauwe nopjes tusschen de arabesken.

Voor de verzameling Delfsch aardewerk werd aangekocht een kleine ovale plaat. Op witten grond in geel, groen, lichtpaars, rood, blauw en zwart een paar Japansche vrouwtjes bij een tafeltje, waarop een vaas met bloemen en een theepot. Décor onder glazuur. Een meesterstukje van kleurenharmonie en gave uitvoering. Merkwaardig ook voor de interpretatie van de Japansche teekening.

Voor de verzameling Italiaansche bronzen, twee plaquettes:

1° een langwerpige vierkante, waarop een groep ruiters en voetknechten vóór een vrouw, die het lijkje van een jongen op haar schoot houdt: de gerechtigheid van Trajanus. Noord-Italiaansch, 15de eeuw. Zie: Molinier — les Plaquettes. II, n°. 503. De menigte van kleine figuurtjes is prachtig vlot aangezet; het stukje is een prettig staal van de smaakvol-aristokratische vroeg-renaissance:

2° een ronde plaquette met de voorstelling van Vulcanus pijlen voor Amor smedende. Randschrift: amor vincit omnia. Noord-Italiaansch, einde 15de eeuw. Molinier — les Plaquettes. II, n°. 482. Een zuiver afgietsel der bekende plaquette.

Twee belangrijke aanwinsten kwamen de verzameling stoffen vermeerderen. Een gobelin wandtapijt en een Perzisch tapijt.

Het gobelin vertoont op blauwen grond een patroon van gekanteelde burchten, waarin een hert, een leeuw, een éénhoorn of een olifant als schildhouder, door gevleugelde engelen gekroond. Deze burchten, in ruitvorm, worden omsloten door vier languitgestrekte ooievaars. De schilden dragen de wapens van Turenne: geband van zilver en keel, op het tapijt verkeerdelijk aangegeven goud en keel, en van Rogier de Beaufort: van zilver met zes in een krans geplaatste bloemen van keel en een schuine balk van lazuur. De schilddragende dieren dragen dekkleeden voorzien van de wapens: gevierendeeld, 1 en 4 van Turenne, 2 en 3 van Rogier de Beaufort, of: gedeeld 1 van Turenne en Rogier de Beaufort, 2 van Comminges: van keel met 4 tot een kruis geplaatste amandelen van zilver, beladen met vier schildjes van Turenne. De wapens kunnen slechts hebben toebehoord aan Guillaume Rogier de Beaufort, vicomte de Turenne et seigneur d' Allais († 1396), gehuwd met Eléonore de Comminges († 1397).

Zeer waarschijnlijk is het tapijt Fransch werk en dateert, gelijk uit de boven aangehaalde sterfjaren blijkt, uit het einde der 14de eeuw.

Het Perzische tapijt, van wol, vertoont de zeer eigenaardige dierornamentiek uit den vroegen tijd der Safidendynastie, 1502—1736.

Op een groenen grond bewegen zich dier-gestalten tusschen planten, symetrisch als ornamenten tegenover elkaar gezet, in zeer sterke kleuren, waaronder een licht oranjebruin het sterkst spreekt. In het midden is een kersrood medaillon met lichtblauwe en gele arabesken. De rand is van hetzelfde kersrood bezaaid met kleine ogels en bloemornamenten waartusschen de uit China overgenomen gerekte wolkenbanden loopen. De afmetingen van het tapijt zijn M. 2,27 op M. 1,63. Zie over deze tapijten: W. Bode's, Vorderasiatische Knüpfteppiche, Leipzig, Seemann.

A. PIT.

Mauritshuis.

Door bemiddeling van den Directeur is voor den tijd van twee maanden door een Russisch verzamelaar, Graaf Stetzki, aan het Mauritshuis in bruikleen afgestaan een belangrijk schilderij van PIETER LASIMAN.

Houbraken vermeldt dit stuk, dat *de Apostelen Paulus en Barnabas te Lystra* voorstelt, in zijn Groote Schouburgh, waar hij tevens het begin afdrukt van het lange gedicht, dat Vondel maakte naar aanleiding van deze schilderij, die zich toen in de verzameling van Jan Six te Amsterdam bevond. Met die collectie werd het stuk 6 April 1702 verkocht voor f 230. Daarna komt het weer voor op een veiling

in den Haag in 1765 en wordt in dezelfde stad in 1770 nogmaals verkocht. Het werd toen voor 81 gulden eigendom van zekeren Muyscher. Daarna kreeg de oudburgemeester van Delft, van der Lely, het in handen. Met diens collectie werd het in 1772 geveild en voor f 51 gekocht door den kunsthedelaar Fouquet.

Na dien datum was men het spoor van de schilderij bijster, totdat ze nu, onverwachts, weer teruggevonden is.

De schilderij is rechts beneden gemerkt: „PIETRO LASTMAN fecit A^o 1614.” Ze is in uitmuntenden toestand, nog zoo frisch en blank, als toen ze Lastman's atelier verliet. Behalve eenige nauwelijks zichtbare barstjes in de lucht is er geen scheurtje in de verf; geen retouche, geen vuile vernis zit er op. Toets voor toets kan men de vaste schilderhand van Lastman bestudeeren.

Het is zeer interessant, Vondel's gedicht met de schilderij te vergelijken en op te merken, hoe nauwkeurig de dichter is in zijn beschrijving. Geen detail bijna laat hij onvermeld, wanneer hij de „offerstaatsie” beschrijft, die uit de stad optrekt ter verheerlijking der beide apostelen, die het volk van Lystra voor Jupyn en Mercurius aanziet, omdat zij een jongeling op krukken door een wonder genezen hebben.

De voorstelling is in hoofdzaak de volgende:

Uit de poorten van de stad Lystra, die zich rechts op den achtergrond verheft, trekt een lange stoet naar buiten, aan welks hoofd de hoogepriester, die den vermeenden goden een offer van witte stieren komt brengen. De hoogepriester staat, in wit gewaad, met eikenloof bekranst, vóór het altaar, waarachter op een verhevenheid de beide apostelen staan, die met afwerende gebaren het offer trachten te beletten. Vóór hen, links op den voorgrond, staat de genezen jongeling, wiens krukken en bedelaarsnap naast hem op den grond liggen.

Het stuk is in heldere, frissche kleuren gedaan: geel, blauw, groen en rood in de gewaden op den voorgrond; de midden- en achtergrond in een groenig bruinen toon met een typisch akademisch luchtperspectief.

Trouwens, het geheele stuk maakt niet den indruk van werk van een groote kunstenaarspersoonlijkheid. Lastman is iemand, die schilderen en teekenen geleerd heeft volgens bepaalde, verstandelijke academische regels. Hij componeert uitstekend: de lange, s-vormige stoet en de stad op den achtergrond vormen een zeer harmonieus geheel met de hoofdgroep links op den voorgrond. Ook de houdingen der figuren, de plooiing der gewaden enz. is zoo goed als men maar wenschen kan: ieder figuur een modelstudie op zichzelf; de jongelingen uit den offerstoet schijnen zelfs alle naar hetzelfde, telkens weer anders uitgedost, model te zijn geschilderd.

In het algemeen verraadt dit stuk, meer nog misschien dan andere van Lastman's werken, de groote habilitéit van dezen meester en de gemakkelijheid, waarmee hij werkte. Vooral in de behandeling der gezichten en handen kan men dat zien. Er is geen gepeuter en gezocht in, geen enkel „repentir”, en geheele gedeelten, zooals b. v. de bouwvallen links, zijn in eens in de natte verf geschilderd.

Maar, hoe knap ook geschilderd, hoe zorgvuldig ook gecomponeerd, toch is het geheel te hard, veel te weinig „uit de verf” en al te koud en gekunsteld, om ons veel esthetisch genot te verschaffen. Vooral komt hier heel sterk aan den dag Lastman's grootste fout: het niet anders dan door de teekening kunnen uitdrukken van de materie.

Uit een historisch oogpunt behoeft de belangrijkhéid van dit stuk, Lastman's meesterwerk zoover wij kunnen nagaan, geen nadere toelichting. Het bewijst weer, hoe weinig Rembrandt eigenlijk van Lastman heeft overgenomen en verhoogt daarom nog onze bewondering voor dezen genialen artiest en doet ons de beteekenis zelfs van zijn »Jugendwerke” te meer gevoelen.

Of wij omtrent Vondel's persoonlijke kunstsmaak iets kunnen leeren uit zijn gedicht, waarin hij Lastman's werk zoo bewondert, dunkt mij twijfelachtig. Maar zonder twijfel typeerend voor den toenmaligen smaak is Vondel's gedicht en het feit, dat Six het stuk bezat.

Den Haag, 24 Aug. 1902.

W. MARTIN.

Kon. Penningkabinet te 's-Gravenhage.

Het Penningkabinet in den Haag heeft een tweetal hoogst belangrijke stukken verworven.

Het eerste stuk is een munt van Geertruid van Vianen en gedateerd 1577.

In het »Tijdschrift voor munt en penningkunde” (jaargang 1889, p. 801.) besprak de heer Meyer een munt van dezelfde vorstin en

bewijst hij uit de bijvoegsels van Gouthoven's Hollandsche Kronyk, dat deze Geertrui van Bronckhorst van haar moeder Johanna van Bredero Vianen erfde.

Deze had het op haar beurt gekregen van haren broeder Hendrik. Daar echter tot 1576 beslag op de goederen gelegd was kon eerst in 1577 munt in Vianen geslagen worden. De door Meyer beschreven munt, thans in het Penningkabinet aanwezig, komt afgebeeld voor in een oud muntboek van 1583 door Sturmer uitgegeven; het thans aangekochte stuk is nog geheel onbekend, hoewel er in het boek van Sturmer wel eenige aanwijzing over te vinden is. De voorzijde vertoont een in vier velden verdeeld schild, met in het hart een middenschildje. Het eerste kwartier vertoont het wapen van Bronckhorst, het tweede dat van Bredero, het derde (misschien) weder dat van Bredero, het vierde dat van van der Marck. Het middenschildje vertoont het wapen van Vianen. Het omschrift luidt: MO·GER·DE·BRO·ET·BA· II DO·VI·TRIS. Keerz. De gekroonde leeuw van Bronckhorst naar links gewend 1577 ∞ IN ∞ SPE ∞ ET ∞ SILENTIO ∞ FORTITVDO ∞ MEA ∞.

In het reeds genoemde boek van Sturmer komt op p. 70 een afbeelding voor, die een onjuiste afteekening van ons stuk is, maar ongetwijfeld dezelfde munt weergeeft. Het wapenschild is kleiner en slordig afgeteekend en als omschrift is de spreuk der keerzijde er uit onachtzaamheid omheen gezet. De keerzijde is geheel gelijk aan den hoogst belangrijken daalder, die voor het Penningkabinet is kunnen verworven worden.

Een tweede munt is een vierdubbele (gouden) pistool afkomstig uit het Prinsdom Oranje en geslagen onder de regeering van Philips Willem, die, zooals men weet, in 1606 de regeering van zijn Prinsdom aanvaardde; ze is gedateerd 1616 en vertoont aan de voorzijde het borstbeeld van den Prins naar rechts met als omschrift (roosje) PHIL·G·I·D G PRIN·AVR·COM·NAS. Keerz. SOLI·DEO·HONOR·ET·GLOR 1616 om het wapenschild.

Vooraf van een iconographisch standpunt is deze munt belangrijk in verband met den op 1605 gedateerden gedenkpenning. (de Vries en de Jonge pl. II. 7.). De overeenkomst is zeer groot maar op de munt zijn de trekken ouder.

s'-Gravenhage, Juli 1902.

H. J. DE DOMPIERRE DE CHAUFFEPIÉ.

Het Stedelijk Museum te Haarlem.

Onlangs is aan het Museum door de Vereeniging tot uitbreiding dier kunstverzameling eene merkwaardige schilderij ten geschenke

gegeven, en wel een stuk van Jan Nagel, van wien in geene openbare galerij in Europa werk voorkomt. Tot het eenige wat van zijn penseel bekend is, rekent men een blazoen uit het Landjuweel van 1606, thans hangende in de Societeit Trou Moet Blijcken te Haarlem.

Schier even schaarsch als de voortbrengselen zijner kunst, mogen ook de berichten omtrent zijn leven geacht worden. Het weinige dat van Mander mededeelt, wat aangevuld uit van Buchell's papieren, komt hierop neder, dat Jan Nagel te Haarlem het levenslicht zag; hij had groote vaardigheid in het ontwerpen en was in het schilderen zeer vlug. Zijn talent richtte zich vooral op het landschap, dat hij aantrekkelijk en natuurlijk wist af te beelden. Hij bezat, volgens zijn lofredenaar, goddelijke gaven, maar was met kommer altijd worstelende. Hij is in het grootste gebrek gestorven, werd begraven te Haarlem 29 Mei 1616 en liet zijne noodlijdende vrouw en kinderen in armoede achter.

Lotgevallen dus, als van zoovele zijner kunstbroeders uit vroeger en later tijd.

Het stuk, thans voor het Haarlemsche Museum verworven, is te Weenen aangekocht, geschilderd op paneel, hoog 1.09, breed 0.775 en stelt voor Maria Magdalena. Zij draagt een kleurig, wereldsch, niet onbevallig gewaad, is links gewend, zittende op een stoel onder een boom, en houdt een opengeslagen boek in de handen, waarin op een blad de naamteekening en het jaartal *J. NAGEL. 1592* gevonden wordt.

Haar blond, weelderig haar golft langs de schouders. Op eene tafel aan hare linkerhand staat een groote roemer met deksel, gevuld met rooden wijn, en er ligt een kruisbeeld en een doodshoofd op.

Op den tweeden grond, ter linkerzijde eene grot, een altaar, eene triptiek met den kruisberg en daarvoor geknield de boetvaardige zondares.

Dit geheele tafereel is warm van toon, dun en luchtig geschilderd en heeft goede partijen. En het is opmerkelijk, dat van Jan Nagel, die als landschapschilder wordt aangeduid, het eerste stuk het beste van hem te voorschijn komende een portret is, want zoo kan men deze Maria Magdalena wel noemen.

Eene andere aanwinst van het Haarlemsche Museum, is een landschap door Jan Wijnants, ten geschenke gegeven door den Heer J. B. A. M. Westerwoudt. De voorstelling is zeer bekoorlijk, het stuk vol warmte en gloed, behaaglijk van kleur en zeker uit den besten tijd des schilders.

C. J. GONNET.

Oude kunst te Utrecht.

Omtrent de reeds vroeger besproken vereeniging van alle te Utrecht bewaarde voorwerpen van oude kunst in het te dezen behoeve uit te breiden Museumgebouw, worden door de Raadscommissie aan B. en W. zeer gewichtige mededeelingen gedaan. Door den aartsbisschop der R. K. gemeente, mgr. van de Wetering, was zijne medewerking verzekerd om het Aartsbisschoppelijk Museum, dat terecht zelfs tot in het buitenland beroemd is, op nader overeen te komen voorwaarden naar het gebouw van het Stedelijk Museum te doen overbrengen.

Een tot den aartsbisschop van de Oud-bisschoppelijke Clerezy mgr. Gul gericht verzoek van dezelfde strekking, had niet zoo'n gunstig resultaat. Hier gold het niet de verplaatsing van een reeds bestaand Museum, maar de opsporing en het samenbrengen van alle oude kunstvoorwerpen, die nog in de kerken, pastorieën en andere gebouwen der Clerezy aanwezig zijn en waarvan men, met het oog op hetgeen daaromtrent bekend is, gerechtigd scheen de beste verwachtingen te koesteren. Door den archivaris en een lid der commissie werd aan mgr. Gul te kennen gegeven, dat het niet de bedoeling was, de eventueel ontdekte voorwerpen op te nemen in het Stedelijk Museum, maar om, evenals voor het Aartsbisschoppelijk Museum, afzonderlijke (desverkiezende van wege de Clerezy zelve beheerde) lokalen voor de voorwerpen der Clerezy in te richten, om op die wijze een Museum te verkrijgen, dat misschien minder omvangrijk zou zijn dan het Aartsbisschoppelijk Museum, maar zeker door de buitengewone waarde van enkele daarin opgenomen voorwerpen niet minder dan dit de aandacht van het publiek zou trekken. Dit betoog heeft niet mogen baten; van het kapittel en van het kerkbestuur van St. Gertrudis zijn twee uiterst korte antwoorden ontvangen; men bezat weinig belangrijks en wenschte dit weinige niet te verplaatsen, daar men het bij den kerkdienst niet missen kon. De commissie wenscht dit natuurlijk volstrekt niet te betwijfelen, maar overwegende, dat het gevraagde onderzoek niet schijnt te zijn ingesteld en dat (om slechts één voorbeeld te noemen) de wereldberoemde albe van St. Bernulf voor den kerkdienst niet gebruikt en kwalijk bruikbaar, eeuw in eeuw uit verscholen blijft in een kistje in de pastorie van St. Gertrudis, moet de commissie wel komen tot de teleurstellende conclusie, dat het bestuur der Clerezy niet zeer geneigd is, met B. en W. mede te werken bij het streven, om (ten koste van niet onbelangrijke geldelijke opofferingen) het publiek van Utrecht en daarbuiten in staat te stellen te profiteeren van de te Utrecht bewaarde voorwerpen van oude kunst.

N. R. C. 2 Aug. I. B.

Verslagen van Vereenigingen.

Museum en School voor Kunstnijverheid te Haarlem. Verslag over 1901.

Met genoeg en lazen wij van de praktische veranderingen welke de tentoonstelling der verzamelingen zal ondergaan: meer systematische indeeling, verwijdering van een groot deel der modellen, welke hun waarde als technische voorbeelden verloren hebben, herziening der verzameling gipsafgietsels. Men heeft terecht begrepen, dat het nut van een museum meer van de kwaliteit der voorwerpen dan van de kwantiteit moet uitgaan.

Het gebruik dat van de boekerij gemaakt wordt is steeds belangrijk. De directie heeft het echter noodig geacht, den steun in te roepen van hen voor wie de boekerij is bestemd, ten einde tegen onzorgzame behandeling te waken.

Maandelijks werden kleine tentoonstellingen gehouden van plaatwerken, afgietsels, galvanoplastische reproductiën, voorwerpen van Zweedsche en Finsche huisvlijt, van meubelen vervaardigd door den architect E. Verschuyt en door den Heer Penaat, van huisraad in zilver, koper en wit metaal door den Heer Eisenloeffel en van textielkunst.

P.

Eerste jaarboek der vereeniging Amstelodanum. Amsterdam, Mei 1902.

Uit dit verslag vernemen wij, dat de oproep tot de bezitters van oude bescheiden slechts één antwoord deed inkomen, en dat het plan om een legger van de gevelsteenen en monumenten saam te stellen is opgegeven, daar eerlang de gegevens hiervoor door den heer Weissman zullen worden uitgegeven.

Aan andere leggers werd met kracht gewerkt. Het belangrijkste hiervan zijn voor ons die van de handschriften betreffende de geschiedenis van Amsterdam en die van de huizen, waarbij ook aan de bouwkundige waarde eenige aandacht wordt gewijd. Van de handschriftenlegger geeft de heer Dr. J. C. Been reeds een proeve, die uit den aard nog slechts onvolledig is, doch die steeds belangrijker kan worden, als allen, die dergelijke handschriften onder zich hebben, hiervan aan het bestuur bericht geven.

De op bl. 20—23 gegeven voorbeelden van huizenbeschrijving schijnen meer voor genealogen dan voor oudheidkundigen ingericht. De beschrijving der monumentale fragmenten toch neemt wel een wat te bescheiden plaats in naast de lijsten van vroegere bewoners en overdrachten. Of zijn hier toevallig twee bouwkundig geheel onbe-

langrijke huizen gekozen? Gaarne hadden wij althans over de aan de Wit toegeschreven plafondbeschildering iets naders gehoord, wat betreft de voorstelling, de kunstwaarde en den toestand, waarin deze verkeert. O.

Jaarlijksch Verslag over den toestand van Dordrechts Museum gedurende het jaar 1901.

Met voldoening maakt het bestuur melding van een groote vermeerdering van het aantal bezoekers.

Werken van oude meesters werden niet verworven.

De onderhandelingen met het Dagelijksch Bestuur over den bouw van een nieuw museum zijn nagenoeg tot een goed einde gebracht, daar men er in geslaagd is, in het voormalig Krankzinnigen-gesticht een gebouw te vinden, dat geschikt te maken is tot een aan alle billijke eischen voldoende museum en dat voor vele jaren ruimte zal aanbieden voor de steeds aangroeiende verzameling en tevens aan het legaat Mevr. Marjolin—Scheffer een passend verblijf zal geven.

Jaarverslag van de Vereeniging „Oud-Dordrecht,” 1901—1902.

De toestand der Vereeniging wordt over het algemeen bevredigend genoemd, ofschoon het met recht betreurd wordt, dat zoowel het ledenaantal als het bezoek verminderd is.

Uit de lijst van aanwinsten stippen wij aan een gebeeldhouwen schoorsteenkap uit het midden der achttiende eeuw, die geschonken werd door Jhr. P. J. Repelaer, en een anderen gebeeldhouwen schoorsteenkap uit het einde der zeventiende eeuw, die werd aangekocht.

Verslag betreffende Edam's Museum over het jaar 1901.

Onder de vele aanwinsten worden als het belangrijkste vermeld de twee boeken, afkomstig uit de Oude Bijblierij te Edam, in 1820 aan Ds. Dr. H. F. Kohlbrugge afgestaan en thans door Dr. J. H. F. Kohlbrugge aan het museum geschonken.

In het verslag wordt herinnerd aan het bezoek door de deelnemers aan de vergadering van den Bond op 22 Juni 1901.

Verslag van de Commissie ter verzekering eener goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Nijmegen, over het jaar 1902.

Onder de aanwinsten in dit telkenjare met zooveel toewijding samengestelde verslag wordt bijzonder de aandacht gevestigd op een Romeinsche flesch van donkerblauw glas met wijden buik, langen

hals en een rechthoekig opstaand aan den buitenkant geribt oor, dat geheel ongeschonden opgegraven is.

Het verslag eindigt met de volgende verzuchting over de Karolingische Kapel: »Omtrent een uitvoering van het raadsbesluit van 3 Nov. 1900, waarbij een voorstel werd aangenomen om Burge-meester en Wethouders uit te noodigen om een plan van restauratie voor de Karolingische Kapel te ontwerpen en aan den Raad over te leggen, is aan de Commissie niets naders bekend. Zij werd omtrent een ontwerp of voorbereiding door B. en W. volstrekt niet gehoord en veroorlooft zich dus hierbij nogmaals op spoed in deze zaak die kwalijk uitstel kan lijden, aan te dringen.»

Boekbeoordeeling en -Aankondiging.

Die Haeghe. Bijdragen en Mededeelingen. 's Gravenhage 1902.

Het jaarboek van die Haghe herscheen dit jaar iets later wegens de drukten voor den feestavond van 14 Februari. Het bevat weder verschillende belangrijke bijdragen, waarvan wij alleen die, welke het oudheidkundig gebied betreffen, hier vermelden.

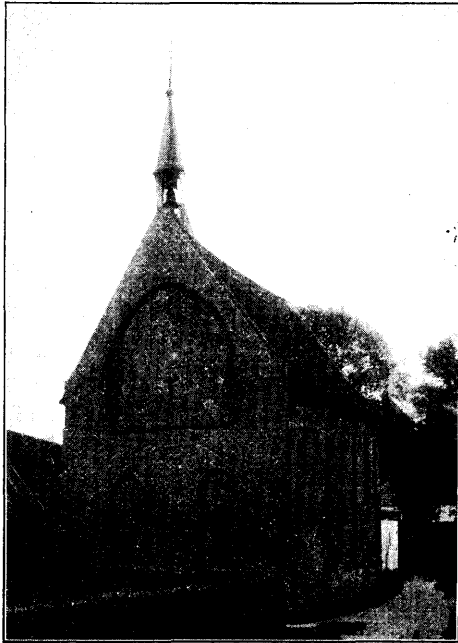
Door Jhr. G. G. Calkoen wordt een uitvoerig overzicht gegeven over de geschiedenis van het Binnenhof van 1247 tot 1747, aan de hand van de rekeningen van de rentmeesters van Noord- (nu Zuid-) Holland en toegelicht met een drietal plattegronden. Door den heer C. H. Peters wordt een diep gevoeld In Memoriam gewijd aan een drietal Haagsche grachten, die in 1901 werden gedempt: de Amsterdamsche Veerkade, de Stille Veerkade en de Paviljoensgracht. Hij schetst hierin uitvoerig de geschiedenis der Haagsche grachten, vroeger de groote verkeersaderen, die zoo'n eigenaardig cachet gaven aan de Hollandsche steden. Doch zelden hebben de beheerders van openbare werken oog voor het schilderachtige mooi der oude stads-gedeelten. De al of niet juist geziene eischen van hygiëne en verkeer worden luid verkondigd voor het verdwijnen der grachten en hooge bruggen en men denkt er niet aan, dat met elke gedempte gracht en elke platgelegde boogbrug iets verdwijnt uit het stedeleven, dat niet te vergoeden is door het door de eentonige straten geboden gemakkelijker verkeer. De heer Peters houdt een warm pleidooi voor het behoud van het oude stedschoon, dat wij gaarne ter lezing aanbevelen aan allen, die over nieuwe dempingsplannen te beslissen krijgen.

Oude Monumenten.

De St. Rochuskapel te Amersfoort.

De St. Rochuskapel in den Pothof, die, tijdens het bezoek van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond aan Amersfoort op 21 Juni jl., terecht de bijzondere aandacht trok van de deskundige gas-

ten, is een bouwwerk van omstreeks 1500. De grond, »daar St. Rochuskapel op staat,» is gekocht na 1501.

Zie hier wat *A. van Bommel*, Beschrijving der stad Amersfoort, Utrecht, 1760, blzz. 394, 388 en 389, en *Mr. J. van der Leeuw*, Het gesticht de Armen de Poth, Amersfoort, 1898, blzz. 91—98 hieromtrent mededeelen.

Anno 1501 bespreekt Evert Hol bij twee bezegelde brieven aan het Poths Provenhuis »twintig Weytenbrooden des weeks, ende van Midvasten tot Paschen toe zekere Oly voor twee Rijns-gulden; alhoewel naderhand om deze twee Rijns-gulden de grond daar St. Rochus Capel op staat, gekocht is, is de Oly alle jaar aan de Proveniers evenwel nitgedeelt geworden.»

Anno 1506 geven »Arend Godenszoon en Lysbet syn Wyf, om in S. Rochus Capel binnen deze Stad in Dirk de Coninx Camp (*) den deynst Goods te vermeerderen, de halve vierdel tegen de Melaten over, daar d'andere helfte de Poth toekomt; Item te helfte van

(*) De straat langs de voorzijde van den Pothof heet naar dezen Dirk de Coninck Koningstraat.

elf akkeren Lands by Isselt, en de helft van een camp Lands buiten d'Utrechtse Poort."

In den jaare 1507 is deze Capel door Deeken en Capittel van St. Joris Kerk aan de Pothbroeders gegeven en geconsenteert om daarmede te doen volgens inhoud en als in dezen brief:

»Wy Deeken ende Capittel van S. Georgius Kerk t'Amersfoirt
 »doen kondt allen luden, tugen ende certificeren mit desen openen
 »brieve, dat wy voir ons ende voir onsen nakomelingen gegost ende
 »geconsenteert hebben, gunnen ende consenteeren die Poth ende
 »Pothbrueders, in die Buten Stat op de Camp 't Getimmer van die
 »Capelle, soe die dair nu tegenwoordig stait, mit Altair ende Kerk-
 »hof, ende mit allen synen toebehoeren, ende sullen altyd tot hoe-
 »ren belieften moegen vermeerderen, ende sullen die dooden aldair
 »moegen graven, mer wie men wil begaan, die sal men begaan in
 »onser Moeder Kerk. Voirt sullen sy in dese Capelle Misse moegen
 »laaten doen so veel ende so dicke hem belieft, mer de Missen
 »sullen altyt voir acht uren uyt wesen, als in andere Capellen ge-
 »woontlyk is, op dat die Moeder die Heilige Kerk geen let, hynder
 »nog scade dair by en liedet. Ende alle offerhanden op den Altair
 »aldair komende, sellen sy onsen Capittel t'euwelyk prasenteren.
 »Voirt sullen die Pothbroeders voirsz. onsen Capittel voirsz. jaarlix
 »geven een hoerntgens gulden (*), te betalen alle jaar op Kors-
 »avont. Alle dink sonder argelist, oirconde des hebben wy ons Capit-
 »tels Segel aan desen opene brief doen hangen. Gegeven in 't jaar
 »ons Heeren dusent vyf hondert seven, op den twee ende twyntig-
 »sten dag in Septembri."

»Anno 1535 heeft Goirt Vlug in deze Capel een Vicarye gefundeert."

Volgens de rekening van 1541 schonk Geertruit Beere 52 Car. gulden voor wijn en was in de Kapel, om daarin wekelijks missen te doen lezen voor haar en hare ouders, en daarbij een zilver vergulden miskelk. Zij neemt den vroegeren van silver op koperen voet terug.

Volgens de rekening van 1550/51 schenkt Peter van Westh- renen 50 gulden voor wijn en licht ten behoeve van de (drie) missen elke week, die Goert Vlug in de Kapel heeft geordineert. Blijkens de Dispensiers-rekeningen tot 1574 hielden de Minrebroeders op den laatsten Paasch- en den laatsten Pinksterdag een sermoen in St. Rochuskapel, waarvoor zij een hoorntjes gulden ontvingen.

De kapel schijnt daarna in onbruik geraakt te zijn, totdat op 23 December 1591 (Resolutieboek) besloten werd tot reparatie, de zolders te doen maken om koren daarboven te storten en daartoe een wenteltrap te doen stellen. Doch daarvan kwam men 9 Juli 1592

(*) Twaalf stuivers.

terug; toen werd besloten het daarvoor reeds gekochte hout weder te verkoopen.

In 1620 (Resolutieboek) besloot men, dat de klok van de Rochus Kapel zou worden »vermangelt op die groote of wijte van 70 duim,» en dat een torentje zoude gemaakt worden »met schaelen gedekt.» De gespecificeerde rekening der kosten bedraagt *f* 240—10—16. De rekening van 1640/1 vermeldt het plaatsen van een nieuw weerhaantje, het Resolutieboek een besluit van 23 februari 1722, om het torentje op het kerkhof met leien te vernieuwen, haan en appel te vergulden. De herstellingen schijnen zich dus bepaald te hebben tot het klokke-torentje, omdat dit nog dienst kon doen voor de omwonenden. Maar de kapel was reeds in 1591 aan hare bestemming onttrokken en aangewezen voor bergplaats. Toen waren ook uitgestorven de Celzusters, die als verpleegsters in 1547 waren ontvangen »in die Habitatiehuysinge ende getimmerte, staande in de Pot naast dat Pestilentiehuys», en die ook het gebruik hadden van de kapel en het kerkhof.

Als bergplaats van brandstoffen, zooals tegenwoordig, deed de kapel reeds dienst in 1657, toen op Maandag 19 October, zooals het Resolutieboek »tot een memorie voor alle naecomende Regenten» verhaalt, »de Coninxstraet ten meeste deele ja op weynige huysen nae geheel affgebrand is.» »Hoe genadigh en barmhartigh Godt over syne armen heeft geweest», en »de Goodtshuyse en deses borger Pesthuyskens . . . merckeliken door die hand desselven bewaert» zijn, blijkt wel hieruit, »dat deselve in 't minste nyet en syn beschadigt, bovendeen oock dat het vuyr soo fell vloech over 't groote Pesthuys ende de Capelle, wyens veynsteren alleen met trailje veerkentjes versien waren, en vol hout, rijs ende eenige turf was, allmede sonder daerop gehecht te hebben.»

Het onderhoud, dat aan dit monument van geschiedenis en kunst sinds vele jaren ten deel valt, is, helaas! berekend op zijne bestemming als bergplaats van brandstoffen. De vensters werden dichtgemetseld, het licht valt door het open dak. Evenwel het lekt er niet door, en de muren houden nog wel!

Mr. J. HEYLIGERS.

Het te voorschijn gebrachte grafgesteente in de Lieve Vrouwe- of Groote kerk te Breda.

Onder de schoonste kerken in den lande, die bovendien nog talrijke en kostbare gedenkteeken binnen hare muren besloten houden, bekleedt de Lieve Vrouwe kerk te Breda eene voorname plaats. Alvorens tot het onderwerp van onze verhandeling over te gaan, zij het ons vergund dit kerkgebouw in het kort te beschrijven,

opdat de lezer ons met meer gemak kunne volgen en zich te beter de plaats kunne voorstellen, waar het bewuste grafmonument zich bevindt.

De kerk is 77 M. lang; transept en koor zijn 39 M. breed, terwijl de breedte van het schip 29 M. bedraagt.

Het westelijk gedeelte tot aan het transept bestaat uit een middelschip met zijbeuken en daaraan grenzende kapellen; de toren, die de breedte van het middelschip bezit, is in de kerk ingebouwd, waardoor het mogelijk werd, om ten noorden en ten zuiden der zijbeuken zeven aangrenzende kapellen aan te brengen, terwijl het schip der kerk slechts vijf travées lang is.

In tegenstelling met de overige, die rechthoekig zijn, zijn de beide aan de westzijde gelegen kapellen vijfhoekig; één dezer rechthoekige kapellen, nl. de zesde van het westen af geteld en aan de noordzijde gelegen, is later vergroot. Overigens zijn alle aan elkan- der gelijk.

De meeste monumenten en bezienswaardigheden vindt men in het ten oosten van het transept gelegen koor, in het westelijk daar- van gelegen gedeelte evenwel bevindt zich in de zuidwestelijke der twee vijfhoekige kapellen, die eertijds waarschijnlijk aan St.-Anna was toegewijd, eene zeer schoone, alhoewel erg geschonden, koperen doopvont, die door Jos. de Backer van Antwerpen te Mechelen in 1540 werd gegoten.

Bovendien bevindt zich in de middelste der noordelijke kapellen, die aan den H. Franciscus toegewijd was, het grafmonument van Dirk van Assendelft, Heer van Kralingen, Besoijen en Heijnenoord, welke in 1553 gestorven is.

Het is in deze kapel, dat thans een monument is blootgelegd, dat, hoewel helaas erg beschadigd, voor vele andere in de kerk aan- wezige kunststukken niet behoeft onder te doen en de reeds zoo groote belangstelling in dit kerkgebouw nog zal doen toenemen.

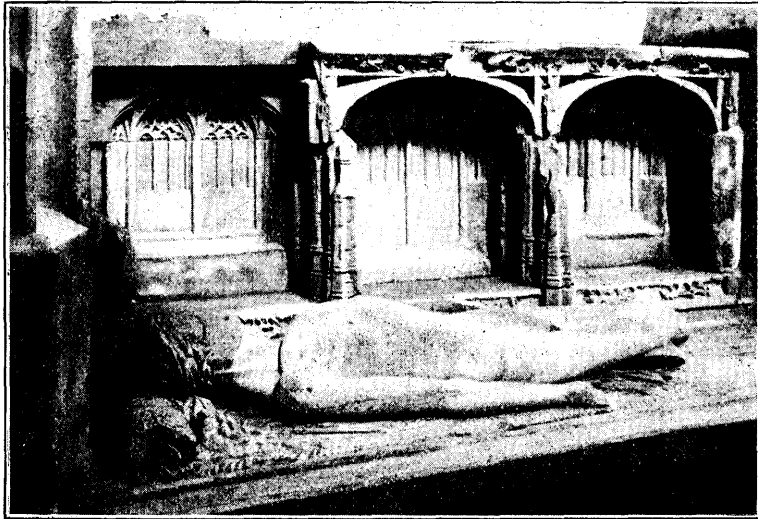
Laten wij na deze uitweiding thans overgaan tot eene meer uitvoerige behandeling van dit grafgesteente, waarvan in de Bredasche dagbladen van 9 Augustus j.l. eene beschrijving is verschenen van de hand des heeren v. K.; wij zullen trachten dit zoo duidelijk mogelijk te doen en eenige minder heldere punten zooveel mogelijk toe te lichten.

Uit de berichten der bladen zal het velen ietwat vreemd voorgekomen zijn, dat een monument, als waarvan sprake is, van onder een houten vloer te voorschijn wordt gebracht. Dit wordt echter duidelijk, wanneer men bedenkt, dat in vele Hervormde kerken de vloeren en zitplaatsen amphitheatersgewijze zijn aangebracht, opdat een ieder in de gelegenheid worde gesteld gemakkelijker den predikant op den kansel te volgen. Dit nu is ook het geval in de Lieve Vrouwe kerk te Breda, zoodat de houten vloer 0,70 M. boven den kapelvloer ligt en daar-

door het laagste gedeelte van het monument (de sarcophaag) kon bedekken, terwijl eene zitplaats het hooger gedeelte (de z. g. tombe) kon verborgen houden.

Hoewel men den omvang en de kunstwaarde van dit monument niet kende, was zijn aanwezigheid daar ter plaatse onder den vloer toch aan velen bekend, daar men bij het losgeraken eener plank, reeds vroeger in de steenen figuur een liggend manspersoon had herkend.

Daarom hebben wij aan het hoofd van dit opstel met opzet niet gesproken van een „ontdekt”, maar van een „te voorschijn

gebracht” grafgesteente. Heeren kerkvoogden hebben thans door het verwijderen van eenige zitplaatsen en van een gedeelte van den vloer eene ruimte van 1,40 M. vrij gemaakt, zoodat nu het monument in zijn geheel omvang is blootgelegd en voor een ieder te aanschouwen is. Verschillende stukken puin zijn van onder de banken te voorschijn gebracht en zoo goed mogelijk ter plaatse, waar het behoort, met cement aangehecht, zoodat het nu aanwezige voor verder verval behoed is.

Het grafmonument is geplaatst in eene speciaal daarvoor gemaakte geprofileerde nis van 2,05 M. breedte bij eene diepte van 1,25 M., welke segmentvormig is afgedekt; aan de zijanten is de hoogte 2,72 M., in het midden 2,98 M.

Deze nis bevindt zich onder het in den buitenmuur aangebrachte lichtvenster, doch is niet in het midden, maar eenigszins westwaarts

aangebracht, daar aan de oostzijde het vooruitspringende altaar eenige ruimte innam; wijl de kerkmuur slechts 0,85 M. zwaar is, heeft men de 1,25 M. diepe nis aan de buitenzijde moeten uitbouwen.

Is reeds aan den bouwtrant van nis en monument te zien, dat beide uit de tweede helft der 15de eeuw dagteekenen, aan het doorbreken der posten en der zich daartusschen bevindende spitsboogvormig afgedekte nissen, welke onder alle vensters ter besparing en versiering aanwezig zijn, is eveneens af te leiden, dat de nis niet tegelijk bij den bouw der kerk, doch eerst later is aangebracht. In deze nis nu zien wij het monument voor ons, bestaande uit een sarcophaag met een daarachter hooger geplaatste tombe.

Deze sarcophaag, waarvan wij slechts de opstaande of voorzijde en het bovenzak kunnen aanschouwen, is op den vloer der kapel met hare voorzijde in gelijke richting met den kerkmuur geplaatst en is ingesloten door de zijwanden der nis.

De voorzijde bestaat uit één vlakke steenplaat, die echter zoodanig is bewerkt, dat aan de onderzijde eene plint, aan de bovenzijde een lijst aanwezig is; op het schuine vlak dezer lijst bevindt zich eene halve centimeter diepe en vijf centimeter breede inkeping, waarin zich eertijds een opschrift moet bevonden hebben, hetwelk echter zorgvuldig is weggekapt.

Ware de hypothese van den schrijver in de »Bredanaar» juist en hadde deze indieping eene koperen plaat ingesloten, dan moest men de doorkgaatjes nog kunnen terugvinden, waarvan echter geen spoor te ontdekken valt.

De opstaande zijde der sarcophaag is van harden, witten steen, terwijl het overige gedeelte van het monument uit eene zachtere steensoort is vervaardigd, zoodat het fijne werk tot in zijn kleinste onderdeelen behoorlijk is kunnen worden uitgevoerd.

Daar de steenplaat, die van boven met de lijst medegerekend 0,10 M. zwaar is, zich in de sarcophaag tapschgewijze verbreedt, zal de dikte van onder vermoedelijk wel 0,20 M. bedragen. De deksteen der sarcophaag is aan de zijde van den voorwand binnenwaarts afgeschuind en tegen den tapschbewerkten voorwand ingelaten; dit is opmerkenswaardig, omdat sarcophaagplaten gewoonlijk de opstaande wanden geheel bedekken, terwijl daaraan tevens eene lijst wordt gemaakt; immers dit heeft zoowel ten doel de hechtheid van het monument te bevorderen als de voegen der opstaande wanden te bedekken.

Op den deksteen der sarcophaag, die eene lengte van 2,05 M. bij eene breedte van 0,54 M. bezit, bevindt zich in liggende houding een mannenbeeld ter lengte van 1,75 à 1,80 M., hetwelk met den ondersteen één geheel uitmaakt.

Dit beeld stelt een op den rug liggende doode voor, uitgestrekt

op eene gevlochten mat, waarover heen een dunne doek of lijkwade; het hoofd rust op de nog gedeeltelijk opgerolde mat, terwijl voorhoofd en haren bedekt zijn met een doek, die van achter is dichtgeknoopt en waarvan de uiteinden aan weerszijden van het hoofd afhangen. De lijkwade bedekt gedeeltelijk den linkerschouder en de lendenen en is over de linkerzijde en verder onder het rechterbeen door gedrapeerd.

De rechterarm is evenals de linker langs het lichaam uitgestrekt, doch met dit verschil, dat de linkerhand ter hoogte van den onderbuik op de lijkwade rust. Het hoofd is fors en breed, terwijl hals, armen en beenen mager en uitgeteerd zijn; de borstkas, waarvan de ribben zichtbaar zijn, is breed en opgezwollen.

De onderbenen zijn stuk en verdwenen; ook het naar omhoog gewende gedeelte van het hoofd en van de borst hebben veel van den tand des tijds geleden en zijn plat uitgesleten.

Tot zoover wat betreft de sarcophaag.

Gaan wij thans over tot de beschrijving van het hooger geplaatste gedeelte, dat wij hierboven de tombe genoemd hebben.

Hare lengte komt overeen met die der nis, terwijl zij 0,84 M. hoogte bij eene diepte van 0,48 M. bezit.

De onderkant der tombe sluit aan den bovenkant der sarcophaag aan en is zoodanig geplaatst, dat beide deelen van het monument trapsgewijze zijn aaneengevoegd.

Onder aan de tombe bevindt zich een 0,15 M. hooge plint, in welks profiel zes fijnbewerkte ornamenten in bladvorm voorkomen; daarboven verheffen zich drie diepe nissen, welke even zoovele koren met hunne afsluitingen en gewelven voorstellen.

Het is niet te verwonderen, dat in een dusdanig monument van toch reeds niet te groote afmetingen (de nissen zijn ongeveer 0,50 M. breed, 0,70 M. hoog en 0,35 M. diep) met het oog op effectbejag eene vrije nabootsing van eene koorafsluiting heeft plaats gevonden.

Zoo heeft b. v. elke afsluiting een achterwand van 0,37 M. en twee schuinteloopende zijden van 0,10 M. breedte; in de hoeken en in het midden van den achterwand zijn vrij zware kolonetten zonder basementen of kapiteelen aanwezig.

Op eene hoogte van 0,58 M. boven de plint vangen uit de kolonetten de rijke stergewelven aan, die, opdat zij beter in het oog zouden vallen, eenigszins koepelvormig zijn aangebracht.

De zijwanden hebben één tweedeelig, de achterwand twee drie-deelige spitsboogvensters, waarin traceeringen voorkomen, die in elke nis varieeren.

De drie nissen zijn door twee 0,13 M. breede en 0,25 M. diepe wanden van elkander gescheiden, welke zeer sterk geprofileerd aan

de voorzijde zijn afgesloten door drie zich opwaarts versnijdende pinakels; er zijn dus twee vrijstaande wanden aanwezig en twee, die tegen de zijden der nis zijn geplaatst.

De profielen dezer wanden vereenigen zich door ellipsvormig getoogde bogen, waaraan nog zeer fijn kantwerk te bespeuren is, waardoor de nis of het koor op eene diepte van 0,35 M. wordt gebracht.

De omschreven tombe is van boven plat afgedekt; aan de voorzijde is eene lijst in welks profiel ornament in bladvorm aanwezig is.

Het monument is helaas deerlijk geschonden; zooals wij boven reeds vermeldden, werden de verschillende brokstukken, die onder den vloer uit het puin werden opgedolven, door de prijzenswaardige zorg van Heeren kerkvoogden in het grafgesteente vastgelegd.

De boven beschreven nissen hebben ongetwijfeld beeldengroepen bevat, waarvan echter geen spoor meer te ontdekken is.

Ook is het zeer waarschijnlijk, dat de tombe het voetstuk is geweest eener dusdanige groep, eene allegorische of godsdienstige voorstelling afbeeldend, in welk geval het monument een belangrijker omvang verkrijgt, dan men oppervlakkig zou meenen.

Immers het bovenvlak der tombe is 2,05 M. lang en 0,48 M. breed, terwijl de hoogte tot aan den boog der nis in het midden 1,65 M., aan de zijden 1,40 M. bedraagt.

Kan deze groote ruimte wel ergens anders voor gediend hebben dan tot berging eener rijke, en schoone beeldengroep?

De meeste gedenkteeken dezer kerk hebben van den 22 tot 24sten Augustus anno 1566 zwaar geleden van de vernielzucht der Beeldstormers; het komt ons dan ook voor, dat ook dit grafgesteente toen niet gespaard is en dat in dien tijd de beelden op de tombe en in de nissen vernield en door vanden verwoest zijn.

Thans rijst nog de vraag, voor wien dit monument, dit gedenkteeken kan zijn opgericht en wiens beeltenis wij op de sarcophaag aanschouwen?

De schrijver van de meergenoemde beschouwing in de »Bredanaar» kan hierop geen stellig antwoord geven, want, zoo zegt hij, opschrift of koperen naamplaat ontbreekt, de archieven, die ons zouden kunnen voorlichten, zijn waarschijnlijk verbrand, wapens of andere kenmerken zijn niet aanwezig en toch zouden wij gaarne willen weten, wie het is geweest, die hier zijne laatste rustplaats vond en wat hij heeft gewrocht.

Afgaande op eene mondelinge overlevering, die zegt, dat de meester, die kerk en toren bouwde en eerst na de voltooiing daaraan een ernstig gebrek ontdekte, dat niet meer te herstellen was, dit denkbeeld niet kon verdragen en daarom zelfmoord pleegde door

van den toren te springen, komt de schrijver tot de veronderstelling, dat er eenige waarheid aan ten grondslag ligt en dat vermoedelijk de bouwmeester ter beschreven plaatse in de kerk begraven ligt.

Want, zoo redeneert hij voort, een machthebbende op wereldlijk of geestelijk gebied kan het niet geweest zijn, daar bij de eersten nimmer de attributen van hunnen stand, de wapenschilden en harnassen, de helmen en wapentuig of andere zinnebeelden van krijgsoeroem en macht ontbreken en bij de laatsten evenmin de emblemen van den geestelijken stand als kerkelijke gewaden, miskelken, engelen en dergelijke, waaruit hunne vroomheid en gezag kan blijken.

't Is dus een eenvoudig burger, zonder wapenpraal en toch met groote kosten en met de grootste vereering neergelegd in een praalgraf, dat de zinnebeelden te aanschouwen geeft van *zijn* werk, *zijne* kunst, *zijne* toewijding; een gothisch kerkkoor, tot driemaal toe herhaald in zuivere lijnen, welk motief zou beter voegen op het graf van een Keldermans, die van vader op zoon in drie geslachten in de veertiende eeuw de grootmeesters waren in de kunst van kerkenbouw en die, behalve Breda en Hoogstraten, nagenoeg geheel Vlaanderen, Brabant en Zeeland verrijkt hebben met kerken en andere openbare gebouwen, die terecht nog de bewondering wekken van allen, die de schoone kunsten liefhebben.

Om deze redenen dan ook veronderstelt hij, dat wij hier te doen hebben met het graf van den bouwmeester dezer kerk, die hoog vereerd door zijne tijdgenooten zijne laatste rustplaats vond als het ware onder de muren van het grootsche bouwwerk, dat hij schiep.

Om verschillende redenen, die wij nader zullen uiteenzetten, kan deze meening bij ons geen ingang vinden.

Immers het is meer dan waarschijnlijk, dat het gedenkteeken werd opgericht voor iemand, die omstreeks den tijd der oprichting overleden is, dus in de tweede helft der 15de eeuw, uit welken tijd het grafgesteente, zooals wij hooger zeiden, moet dagteekenen.

Nu weten wij, dat de Lieve Vrouwekerk te Breda reeds ruim anderhalve eeuw vroeger, anno 1303, door Heer Jacob Persoon van Gilze en Deken van Beeck tot eene Collegiale kerk werd verheven en daarin een kapittel van acht kanunniken werd gesticht; de buitenarchitectuur van het schip komt met het even genoemde jaartal overeen, doch voor den binnenbouw hadden wij liever een later jaarcijfer gevonden.

Zeker is het evenwel, dat de bouwmeester van dit gedeelte der kerk ongeveer eene eeuw het tijdelijke met het eeuwige moet hebben verwisseld, alvorens het door ons beschreven monument in de St. Franciscus-kapel kan zijn tot stand gekomen.

Ook voor den bouwmeester van den toren kan het niet zijn

opgericht; immers de oude toren stortte op den 16^{en} Januari 1457 in, terwijl de tegenwoordige, in 1468 aangevangen onder Adam van Nispen, Drossaert van Breda, die den eersten steen legde, ten tijde van Engelbrecht II, Graaf van Nassau, anno 1509 voltooid werd.

Toen toch stond het nu wederom aan het licht gebrachte gedenkteeken reeds meer dan eene kwart eeuw op zijne tegenwoordige plaats.

Blijft men echter vasthouden aan het denkbeeld, dat het monument is opgericht ter eere van of ter gedachtenis aan een der bouwmeesters der kerk, dan zou dit voor niemand anders kunnen geweest zijn dan voor den ontwerper en uitvoerder der uitbreiding van het koor.

De kerk is nl. naderhand vergroot en van een kooromgang en twee kapellen voorzien, welk bouwwerk onder Graaf Engelbrecht I anno 1410 is voleindigd, zoodat het tijdstip van het overlijden van dezen bouwmeester kan overeenstemmen met de oprichting van het monument.

Dat men van dusdanigen meester nota kan hebben genomen is zeer goed te verklaren, als men aandachtig de schoone en rijke architectuur van den kooromgang en der kapellen aan de buitenzijde waarneemt; dan worden wij getroffen door de groote overeenkomst in opvatting en uitvoering, die er bestaat tusschen dit gedeelte der groote kerk van Breda en die van 's Hertogenbosch. De overeenkomst in vele deelen is zoo treffend, de contreforten, die zich zoo heerlijk rijk ontwikkelen, zijn in beide kerken zoo identiek, dat de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat Reinier de Brabander, die als de ontwerper en aanvanger der Bossche St. Janskerk omstreeks 1419 wordt gedoodverfd, ¹⁾ ook de ontwerper en bouwmeester zou zijn geweest van den kooromgang der Bredasche Lieve Vrouwekerk.

Heeft Reinier de Brabander echter voor de St. Janskerk geen algemeen plan vastgesteld en heeft elke opvolgende bouwmeester zijn eigen plannen en teekeningen ontworpen, dan is het vrij zeker, dat Jan Heijns, die in 1497 het schip met zijne contreforten aanving, te Breda kopieën heeft genomen.

Al nemen wij ook al aan, dat Reinier de Brabander ook de bouwmeester is geweest van den kooromgang der Bredasche kerk, toch blijft het dan nog onwaarschijnlijk, dat hij daar begraven ligt; immers op den 24sten Februari 1424 maakte hij zijn testament te 's Bosch, ter plaatse dus, waar hij zijn grootste en laatste werk uit-

¹⁾ De St. Janskerk te 's-Hertogenbosch en hare geschiedenis door J. C. A. Hezemans. Pag. 62.

voerde, zoodat het vermoeden voor de hand ligt, dat hij ook aldaar begraven is.

Mocht onze bovenvermelde veronderstelling mank gaan en men meer overhellen tot de meening, dat een monument is opgericht voor den bouwmeester van het koor, dan brengen wij hiertegen in, dat het dan zeer waarschijnlijk zou zijn opgericht in het koor, in *zijn* ontwerp, in *zijne* schepping en nergens elders.

Wij blijven daarom ook ten sterkste twijfel koesteren, dat dit grafgesteente een der bouwmeesters der kerk zou hebben gegolden.

Ook het argument »Een gothisch kerkkoor tot driemaal toe herhaald in zuivere lijnen, welk motief zou beter voegen op het graf van een Keldermans, enz.» verliest alle kracht, indien wij bedenken, dat dergelijk motief meermalen, ja zeer dikwijls zelfs, bij gedenkteekenen en altaren wordt gebruikt.

De meergenoemde schrijver ziet hierin een kerkkoor en niets anders, omdat de beeldengroep verdwenen is.

Doch, in onze gedachten de ledige nis vullend door daarin de verdwenen beeldengroep te herplaatsen, zien wij niet meer het kerkkoor, maar eene versierde ruimte, die als achtergrond van de groep moet dienst doen; mogelijk ook is de veronderstelling, dat de beeldengroep eene handeling voorstelt, die in eene kerk plaats vindt, waarom als achtergrond een kerkkoor is voorgesteld, terwijl het koorgewelf de overhuiving of den baldakijn vormt, die de voorstelling dekt.

Is de beeldengroep aanwezig, dan wordt de achtergrond geheel en al bijzaak.

En welk motief leent zich gemakkelijker voor nis, voor achtergrond en overhuiving van het geheel dan eene koorafsluiting met hare gewelven?

Herhaaldelijk treft men dit motief dan ook bij gedenkteekenen aan, zoodat dit nimmer als argument kan dienst doen, dat dit grafgesteente voor een bouwmeester der kerk zou zijn opgericht.

Om met eenigen schijn van waarheid de vraag, voor wien dit monument dan wel zou zijn opgericht, te kunnen beantwoorden, ontbreken ons tot op heden alle gegevens, daar het opschrift weggekapt is en alle beelden en voorstellingen, die hierover eenig licht zouden kunnen verspreiden, verdwenen zijn. Zoolang geene archiefstukken ons ter hulp komen, zal dit grafgesteente voor ons blijven de graftombe van een onbekende.

Wij willen deze beschrijving niet eindigen, alvorens een woord van lof gebracht te hebben aan Heeren kerkvoogden, die door het verwijderen van eenige daarvoor geplaatste banken een ieder in de gelegenheid gesteld hebben met dit kunststuk der oudheid kennis te maken en door het bevestigen van eenige brokstukken het monu-

ment voor verder verval hebben behoed; zij zullen allen, die de schoone kunsten liefhebben, aan zich verplichten, indien zij alle onder hunne berusting zijnde archiefstukken doen napluizen, opdat nog eenmaal aan het licht moge komen wien ter eere dit grafgesteente werd opgericht.

's-Gravenhage, Augustus 1902.

ADOLPH MULDER,
Rijksarchitect voor de monumenten.

Bruinisse.

Bij het afbreken van het kerkgebouw der Nederl. Herv. Gemeente heeft men op de plaatsen, waar aan den buitenkant een contrefort tegen den muur is aangebracht, in de bovenste lagen van den muur hier en daar roode, onverglaasde aarden kruikjes of vaasjes, alle in liggende houding met de opening naar het binnenste gedeelte van den muur gekeerd, ingemetseld gevonden. Bij eene hoogte van $2\frac{1}{2}$ decimeter hebben de kruikjes eene opening van nagenoeg $\frac{1}{2}$ decimeter wijdte, terwijl zij een bijna bolronden naar boven iets nauwer toeloopenden vorm bezitten.

Naar ons uit Bruinisse wordt gemeld zoude de kerk dateeren uit de 2de helft der 17de eeuw.

Zie hierover *N. R. C. 13 Juli I. B.*

Hattem.

Van de vroegere ommuring van het stadje Hattem zijn thans nog overgebleven een stuk hooge muur ten oosten van het plaatsje en een gedeelte van de Dijk- of Kamperpoort.

Deze poort bestond eertijds hoofdzakelijk uit een binnen- en buitenpoort met een voorwerk tot afsluiting van den toegang.

Alleen de binnenpoort is overgebleven, doch verkeert in een toestand, dat spoedige voorziening dringend noodig is. Dit gebouw, afkomstig uit de 14de eeuw, munt uit door sierlijke lijnen. De kosten der restauratie zijn geschat op $\pm f$ 6000.—. Men hoopt, dat het Rijk een gedeelte der restauratiekosten op zich zal nemen. Met het oog hierop heeft de raad der gemeente Hattem f 1000.— subsidie toegestaan en heeft zich een commissie tot restauratie gevormd.

F. A. HOEFER.

's Hertogenbosch.

In het jaar 1901 werden ondernomen de herstellingswerken van den grooten koepel, die zich op het midden der St. Janskerk bevindt en die dringende herstellingen vorderde.

Behalve deze herstellingen, zijn door het kerkbestuur van St. Jan op zijn kosten hersteld twee merkwaardige XV^{de} eeuwse tochtportalen van eikenhout; ook zijn de basementen en muurvlakken rondom het hooge koor van hun verflagen ontdaan en het oude schoone steenwerk, dat nogal veel had geleden, geheel hersteld, waar zulks noodig was.

Gedurende den winter 1902—1903 zullen de steenhouwwerken in gereedheid worden gebracht tot de voortzetting van den middenkoepel. *Arch.*

Ingen.

Te Ingen, bij Tiel, werden dezer dagen bij het aanleggen eener villa, op het landgoed van den heer J. van Westreenen, vier eikenhouten putten blootgegraven met eene doorsnede van 30 cM. en eene diepte van 1.50 M. Hierin vond men verscheidene bodems, randen, ooren en aarden vaatwerk uit de 11de eeuw of iets later, en uit de 13de en 14de eeuw. Voet en rand eener mengschaal dagteekenen uit den Romeinschen tijd.

Volgens de heeren Brenkman te Lienden en Dr. Jesse te Leiden hebben de kuipen vermoedelijk tot eene bierbrouwerij behoord, die gevestigd was in een groot klooster. De naam der tegenwoordige hofstede, de »Commanderij», herinnert nog aan den tijd, dat een commandeur van St. Jan dat uitgestrekte klooster bestuurde.

De veronderstelling, dat de putten van veel vroeger dagtekening zijn, vindt eenigen grond in de omstandigheid, dat een der putten is vervaardigd van een uitgeholden boomstam. Daarin werd o. a. gevonden een groote slagtang van een everzwijn.

De Opmerker, 23 Aug. 1902.

De Hervormde erk te Oudshoorn.

Een der fraaiste protestantsche kerken uit Rijnland, zoo niet de mooiste van alle, is die der Ned. Herv. Gemeente te Oudshoorn. Gesticht door den bekenden Amsterdamschen patriciër Cornelis de Vlaming van Outshoorn, ambachtsheer van Oudshoorn en Gnephoek, werd zij in de jaren 1663—65 gebouwd en den 18^{den} October 1665 door den reeds dienstdoenden predikant Gerardus Haeck onder een grooten toevloed van belangstellenden plechtig ingewijd.

Het kerkgebouw, een zeer mooi specimen van een protestantsch bedehuis, heeft den vorm van een grieksch kruis met gevulde hoeken, van welke laatste de zinken afkapping lager ligt dan het dak der kerk. Uit het kruispunt rijst een achtkantige klokketoren omhoog; op vier der zijden zijn wijzerborden geplaatst, daarbinnen bevindt zich de luikklok, terwijl de toren zijn beëindiging vindt in een slanke spits, die met windwijzer en bliksemaffleider is voorzien.

Niet echter om haar uiterlijk voorkomen geniet onze kerk haar welverdiend renommée. Dat heeft zij te danken aan haar bevallig intérieur. Doet de nette vierkante ruimte met haar hoog verwulf het oog aangenaam aan, zeker wordt het nog meer gestreeld door de zeventien beschilderde glasramen die het geheel omgeven en het anders te schelle licht een liefelijke tempering doen ondergaan. Geen dorpskerk, misschien in het geheele land en zeker niet in de Rijnstreek, kan zoovele oude vensterschilderingen aanwijzen als deze. Hare glazen houden de familietekens van talrijke adellijke en patricische geslachten in aandenken en onderscheidene gemeenten en waterschappen zijn er door hunne wapens op vertegenwoordigd. Met schoone guirlandes, door bevallige engeltjes hoog gehouden, zijn ze aan elkander verbonden; smaakvolle cartouches omvatten korte mededeelingen aangaande de eigenaars ervan of zetten door zinnebeeldige voorstellingen aan het anders misschien eentonig tafreel leven en opgewektheid bij.

Wie de kunstenaar was, die ze er met meesterhand op maalde is ons niettegenstaande vele nasporingen onbekend gebleven. Nergens heeft de schilder ons zijn naam vermeld: zelfs geen monogram heeft hij ons gelaten, waardoor we met behulp van andere bronnen mogelijk op weg konden geraken. Bestoven kerke- en ambachtsrekeningen uit dien tijd werden door ons geraadpleegd en geen posten zijn er op geboekt, zoodat we alleen kunnen besluiten, dat het schilderwerk uit particuliere middelen werd betaald. Wellicht verschaft ons een of ander familiearchief nog eenmaal den zóózeer begeerden naam.

De man verstond zijn taak wel; zijn werkstukken kunnen de critiek van den onbarmhartigsten heraldicus gerust doorstaan. Prijken de fraai uitgevoerde blasoenen nog thans met de levendigste kleuren, het bijwerk is stil gehouden en maakt evenzeer de bewondering van elk bezoeker gaande. Wie b.v. de stroomgoden die het glas van Rijnland versieren, beziet, zal dit kunststuk, al heeft hij ook nóg zoo weinig gevoel voor schilderkunst, zeker een langere beschouwing waardig keuren en de talrijke engeltjes op de nog niet gerestaureerde ramen voorkomende, brengen een blijmoedig-aangename stemming ook bij den vrij wel onverschillige teweeg.

Zeer te betreuen valt het, dat reeds zoovele van die oorspronkelijke wapens verdwenen zijn. Wat storm en hagelslag spaarde, werd voor een deel door de projectielen der lieve schooljeugd verbrijzeld. De »restauratie" der glazen heeft er mede geen goed aan gedaan; soms is een raam vervangen door een geheel nieuw met erbarmelijke navolging van het oude. Op een zeer enkele uitzondering na, hebben de H.H. C. F. A. Heitmeier en G. Prot te Amsterdam, aan wie de herstelling in 1865 werd opgedragen, zich slecht van hun taak gekweten en is het te hopen, dat de a. s. restauratie aan uitmuntende handen worde toevertrouwd of anders liever worde achterwege gelaten.

Behalve de beide ramen, geschonken door de kerkelijke en burgerlijke regeering van Oudshoorn en het glas door de vier »maeghden" van Toll aan de kerk vereerd, vindt men geen vensters, die direct betrekking hebben op de plaats onzer inwoning. We kunnen rekenen, dat de veertien overige alle zijn geschonken door de verwanten en vrienden van Cornelis de Vlaming. Tot zijn naaste familie behoorde Reinier Pauw, Ridder van St. Michiel, en Baljuw en Dijkgraaf van Amstelland, zoon van den Raadpensionaris Adriaan, — Willem van Ruytenburch, Heer van Vlaardingen; de fraaie luitenant in zijn gele kleedij, voorkomende op Rembrandts meesterstuk »de Nachtwacht" en schepen en raad van Amsterdam, — Laurens Buysero, de griffier van drie Prinsen van Oranje, Heer van Dussen, Muilkerk, Hulshout, en 's Heeraartsheiningen, vader van den Maecenas Dirk, — deze drie komen elk met hun vrouw voor. Jacob van Harencarspel schepen en raad van Amsterdam en gecommiteerde raad ter Admiraliteit van het Noorderkwartier, en Mr. Vincent van Bronckhorst, schepen der hoofdstad en lid van den Hoogen Raad, gaven glazen waarop niet alleen hun echtgenoot maar ook de acht kwartieren van hun kinderen voorkomen.

Gerard Bicker, Heer van Swieten, hoogheemraad van Rijnland, zoon van den uit 1650 zoo bekenden Amsterdamschen burgemeester Cornelis, was een der warmste vrienden van den bouwheer. Evenzoo

de burgemeesters van Leiden, die bij den aanleg van het jaagpad langs den Rijn zijn goede medewerking zoozeer op prijs hadden leeren stellen. Eleman, Hasius, Paets en van Swaenswyck waren hunne namen. Familie en vrienden hadden bijna onophoudelijk zitting in het bestuur van het waterschap Rijnland en van Amstelland, waarvan tijdens de schenking van het laatste glas zijn broeder Dirk Baljuw en Dijkgraaf was. In de vroedschap van Amsterdam en de admiraliteit daarvan wordt zijn naam als onafscheidelijk genoemd, terwijl de admiraliteit van het Noorderkwartier zelfs geen aansporing van haar lid Jacob van Harencarspel noodig had om het voorbeeld van haar zustercollegie te volgen. Een glas met de wapens der stemhebbende steden van Holland werd bijna in alle nieuw gebouwde kerken, die subsidie van de regeering aannamen, aangetroffen.

Eén glas hebben wij nog niet vermeld. Het werd aan de kerk vereerd door niemand anders dan door Willem Hendrik, Prins van Oranje Nassau, den lateren Koning-Stadhouder, die tijdens de schenking pas den leeftijd van 17 jaar had bereikt. Het glas moet als kunstwerk niet onder hebben gedaan voor de andere, doch de pijpleiding van den achterliggende schoorsteen heeft het grootendeels verbrijzeld.

Met de prachtige vensters zou het gewelf zeker in overeenstemming zijn, had niet een allerjammerlijkste wapenschilder er zijn talent op uitgeput. Het noordelijk gewelfvak bevat het wapen van Cornelis de Vlaming, omgeven door zijn vier kwartieren. Op gelijke wijze is het zuidelijk vak beschilderd met het wapen en kwartieren van des stichters echtgenoot Nicolaä Hooft. Het oostelijk deel van het verwulf bevat de initialen van der bouwheer: C. d. V. in onooglijken vorm. Dáártegenover zouden de initialen der echtgenoot niet misplaatst zijn, doch ons oog ontmoet een afschuwelijke copie van een der rouwborden.

Deze rouwborden zelf zijn zeer mooi geschilderd. Het eene herdenkt den in 1793 overleden Baron Barend Hendrik van Reede van Oudtshoorn, wiens wapen met zestien kwartieren er op voorkomt; het andere houdt de herinnering levendig aan William Ferdinand Baron van R. v. O. en zijn twee gemalinnen. Hij overleed aan de Kaap in 1822.

Sedert het vorige jaar bevindt zich naast den preekstoel een lang verloren geweest zijnde gedenksteen welke vroeger deel uitmaakte van een kostbaar wit marmeren monument, gewijd aan de nagedachtenis van Nicolaä Hooft. Dit kunststuk werd door de revolutionairen van 1795 verbrijzeld en het nog overgebleven middenstuk met de lijkdichten uit de kerk verwijderd. Aan onzen Ambachtsheer, den H.W.G. Heer B. C. Baron van Reede van Oudtshoorn en

aan H.H. kerkvoogden is het te danken, dat dit overblijfsel weder in eere hersteld werd.

Als proeve van vensterbeschildering gaat hierboven een fotografische reproductie van het raam, geschonken door de Vroedschap van Amsterdam. Zooals men ziet is de bloem van het patriciaat der hoofdstad er op vertegenwoordigd. Nicolaas Tulp, de beroemde medicus, — Cornelis van Vlooswyck, de edelmoedige beschermer van Vondel, — Andries de Graaf, de bekende Amsterdamsche burgemeester, — Gerard Schaep, wiens biografie men een plaatsje waardig keurde in het Amst. Jaarboekje van 1889, en zoovele anderen.

Het rouwbord van W. F. Bn. v. R. v. O., dat het raam voor een klein deel bedekte, was oorzaak, dat de fotografie in schuinsche richting moest worden genomen. Men make daarvan dus den bekwamen opnemer J. Kerkhoven geen verwijt. Ook niet dat sommige kleuren in elkaar loopen, want de gele kleur, ook goud, komt altijd zwart over.

Nog een laatste woord! De ramen *moeten* gerestaureerd worden, want het lood is vergaan. De kerkvoogdij die over weinige middelen beschikt, heeft zich tot verschillende personen en corporaties gewend met het dringende verzoek om bijstand, waarop reeds door enkelen met zeer gewaardeerde toezegging is geantwoord. Natuurlijk waren de aangeschrevenen zij, die met de ramen als afstammelingen der schenkers of college eenigszins in betrekking stonden. Wellicht zijn er nog onder de ingezetenen der hoofdstad, die de restauratie van dit monument, gewijd aan het 17^e eeuwse Amsterdamsche patriciaat niet alleen met belangstelling zullen vernemen, doch ook vooral daartoe een steentje, kan het zijn een steen willen bijdragen. Zij zouden daarmee in het belang der geschiedenis en kunst een nuttig werk doen.¹⁾

Oudshoorn, Augustus 1902.

W. M. C. REGT.

Door het gemeentebestuur van Leiden is voorgesteld eene subsidie van 150 gulden te verleen en ter tegemoetkoming in de kosten van het in 1669 door de Leidsche vroedschap geschonken raam. Dit voorstel is echter in de laatste gemeentenraadsvergadering met 14 tegen 10 stemmen verworpen.

1) Uitvoerige mededeelingen omtrent de merkwaardigheden in de kerk te Oudshoorn zijn te vinden in mijn werkje „De Hervormde Kerk te Oudshoorn”. Rijswijk 1900. 4°.

Rhenen.

Volgens het Handelsblad is door de Regeering eene jaarlijkse subsidie van *f* 7000.— verleend voor de verdere restauratie der Cunera-toren. Het werk zal geschieden onder toezicht van Dr. Cuypers.

Smilde.

Van den heer G. J. Landweer te Hoogeveen vernemen wij, dat de in de vorige maand opgegraven veenbrug onder Smilde veel overeenkomst vertoont met de zoogenaamde Valtherbrug en uitsluitend bestaat uit ruwe boomstammen, (meest beuken en elzen), nog van den bast voorzien. Bij het ontgraven gedeelte kwam slechts één gekloofde stam voor.

Tholen.

Aan den Gemeenteraad van Tholen is een uitvoerig rapport ingediend over den toestand van het klokkenspel boven het raadhuis, met berekening der ter verbetering van het mechaniek vereischte kosten. De klokken werden in 1627 uit oudere klokken vergoten door Michiel Burgerhuis.

Voorst.

Men gaat in de gothische kerk te Voorst, welker toren echter blijkbaar uit de 12de eeuw dagteekent, weer eens aan het afbikken en berapen van een paar muren.

Ditmaal komen de zuider- en de westermuur aan de beurt; de noordermuur heeft die in 1901 reeds gehad. In Augustus van dat jaar kwam toen van onder de kalklaag eene staande figuur — vermoedelijk een bisschop — voor den dag, waarover wij destijds uitvoerig geschreven hebben.

Gelukkig heeft men deze muurschildering, waarvan de teekening zeer fraai en de kleuren bijzonder krachtig en helder zijn, niet weer overgewit. Zij is dus gespaard gebleven, doch men heeft haar achter een gordijntje weggestopt.

Te hopen is, dat het afbikken met de noodige omzichtigheid zal geschieden. Had men dit in het vorige jaar gedaan, dan zou de figuur van den bisschop (?) niet zoo geschonden aan het licht zijn gekomen. De kalklaag moet kalmjes van de muren geklopt worden

Naar ter plaatse goed bekende personen verzekeren, moet onder het witsel van den westelijken muur, boven het orgel, o. a. nog eene muurschildering verborgen zitten. *N. R. C. 6 Aug. I. B.*

Zalt-Bommel.

De oude monumentale gemeentepomp te Zalt-Bommel, voorstellende een reusachtigen man met een dolfin over den linker-schouder, is, wegens bouwvalligen toestand, afgebroken en ten geschenke aangeboden aan het Rijksmuseum te Amsterdam.

Amst. C., 1 Aug. II.

Zutphen.

Aangaande de restauratie der St. Walburg valt het volgende te berichten:

Dezer dagen is men gereed gekomen met de beide travée's aan den zuidkant van het koor, welke men reeds vóór dien geheelen zuidkant onder handen genomen heeft, omdat hare restauratie eerst moest gebeuren, vóór men er toe kon overgaan om het marmeren grafmonument der Van Heeckerens, hetwelk zich binnen in de kerk tegen één dezer travée's bevindt, te kunnen herstellen.

Dit zal n.l. op kosten der familie Van Heeckeren gerestaureerd worden, waartoe het reeds eenigen tijd geleden geheel uit elkaar genomen is.

Het monument lieten de kinderen van Everhard van Heeckeren (overl. 23 April 1680) en van diens echtgenoot Maria Torck (overl. 21 Febr. 1690) in 1706 ter eere hunner ouders oprichten.

Aan dezen zuidkant heeft men nu twee vakken balustrade, twee pinakels en twee ramen hersteld, welke met in lood gevatte ruitjes gedicht zijn. Men is thans weer aan de restauratie van het noorder dwarspand begonnen en wel met de oostzijde. Hier moeten drie conterforts hersteld worden, twee ramen en twee vakken balustrade. Men hoopt er nog dit jaar mee gereed te komen en dan is het geheele noorder dwarspand en daarmee ook de geheele noordzijde der St. Walburg, op den kooromgang na, gerestaureerd.

N. R. C. 17 Juli I B.

Tentoonstellingen.

Tentoonstelling van oud-Vlaamsche kunst te Brugge.

Van de toch al niet zoo heel talrijke lieden, die nog voor iets anders, dan om er geweest te zijn, of de toilettenparade, naar Brugge trokken, meen ik te mogen aannemen, dat de meesten eenigszins te-leurgesteld thuis kwamen. Dat heeft allerlei oorzaken. Ongetwijfeld was het plan voor de tentoonstelling grootsch. De werken, die in den loop der tijden verstrooid zijn door de wijde wereld nog eens onder één dak samen te brengen in zulk een schoon stadje, waar veel dier werken ontstonden, zoo'n programma klinkt. Het was een aardig idee met 't enthousiasme tot vader, de fantasie tot moeder en de onuitvoerbaarheid tot onafwijsbaren peet. Von Tschudi heeft het in 't »Repertorium für Kunstwissenschaft» ook zeer juist gezegd, dat slechts utopisten hadden kunnen hopen, hier b.v. de verschillende stukken van het Gentsche altaar tot ouden glans hereenigd te zien. De »vornehme Abstinenz» der groote Musea, zooals hij zich uitdrukt, was er wel borg voor, dat juist de voornaamste werken van veel der groote meesters zouden mankeeren. Daardoor ontstonden vreemde lacunes en was er hoegenaamd geen evenwicht. Was Memlinc vrijwel volledig, van Rogier van der Weyden vond men, behalve het voortreffelijke portret van Bladelin uit de collectie v. Kaufmann en een stukje uit het Museum te Brussel, niets dan dubieus werk. De Hollanders moest men zoeken en behalve enkele kleine trouvailles, viel het zóó opgespoorde nog niet eens mee.

De talrijke moeilijkheden in aanmerking genomen, waarmede een tentoonstelling als deze te kampen heeft, zouden evenwel deze bezwaren niets mogen wegen tegenover de verdienste, zooveel goeds en schoons uit soms weinig bekende verzamelingen te hebben bijeengebracht; maar wat wel altijd een blaam voor deze »show» blijven zal, is, dat alle schoonheid er uit verbannen leek, dat men tusschen pakhuisvoorraden van gothieke schilderijen tevergeefs de stille aandacht en de stemming zocht, die toch eigenlijk tot vruchtbaar zien onmisbaar zijn. 't Schijnt, dat de poortwachter, die over 't al of niet toelaten van een stuk te beslissen had een te vriendelijk man geweest is en dat het schoonheidsdorstige publiek nu de dupe wordt van die te vérgaande wellevendheid. En zelfs als men toegeeft, dat in een landje als Belgie, wil men *iets* goeds hebben veel leelijks mee moet geslikt worden, om geen aanzienlijke collectioneurs tot kwade

vrienden te maken, dan is daarmee de onverkwikkelijke indruk, dien deze schilderijenkraam maakt niet geexcuceerd.

't Blijft mij een raadsel waarom men, zonder eenige andere, dan hoogstens kunsthistorische overwegingen, aan zooveel matigs betrekkelijk goede plaatsen gaf en kostelijke schilderijtjes als b.v. het welverzorgde ruitportretje van Karel V door C. Engelbrechtsen (?) ¹⁾ en dat bleeke mannetje in zijn groenblauwen jas van Lukas v. Leyden in donkere hoeken stopte. 't Is mogelijk, dat er nog veel motieven zijn, die men zoo buitenaf niet te weten komt, wellicht kon de, overigens zoo ijverige, commissie er niet veel aan doen; maar 't blijft een waarheid, dat daardoor het geheel verre van aangenaam werd. Hoe prachtig was 't geweest een salon carré in te richten, waar op ruime wanden naast en tegenover elkaar, hing wat ons de oude Nederlanders bewonderenswaardigs hebben nagelaten, en hoe weldadig, wanneer een lading hideus' en middelmatig naar een duidelijk geëtiquetteerde »Historische afdeling» was verhuisd. Zoo had dan een zuiver publiek het verlangde gevonden en de kunstgeleerden hadden toch ongestoord allerlei geestelijke spelletjes kunnen spelen, die, ik geef het, zelf van 't vak zijnde, gaarne toe, niet zonder zeker eigenaardig genot zijn. Het publiek had evenwel m. i. onder het schromelijk egoïsme van geleerden, die gaarne, voor het vergelijken alles wat maar eenigszins gelijksoortig is, bij elkaar hebben, niet nutteloos mogen lijden.

Nu mij deze opmerkingen van het hart zijn, die wel eens mochten gemaakt worden als tegenhanger op wat te hoog opgeschroefden lof, haast ik mij te zeggen, dat er toch in die zalen heel wat te genieten valt en meer nog te leeren. Talrijk zijn de kunstwetenschappelijke combinaties, die men hier al wandelend maken kan en waarbij men dan wel gesteund wordt door de schoolsche groepeerings, die gemakkelijk een geheele reeks van dubieuze schilderijen als samenbehoorend doet kennen. Zoo heeft de commissie, en naar von Tschudi in zijn bovengenoemd artikel vermeldt, wel in de eerste plaats de heer Hulin uit Gent, heel handig alles bijeengehangen, wat men tegenwoordig aan den Meester der Mater dolorosa toeschrijft, (naar de bekende maagd in een omlijsting van kleine voorstellingen, die vroeger voor het uitgangspunt voor J. Mostaerts oeuvre gehouden werd). Rijker is mijn gemoed bij het bestudeeren van deze leege en makke schilderijen niet geworden, maar zulk een sprekend en gemakkelijk aan te nemen betoog, als door het naast elkaar hangen der werken hun gelijksoortigheid te bewijzen, is in elk geval nog leerzamer en genietbaarder, dan een boekje over het-

¹⁾ N°. 164, als Orley, maar reeds vroeger door Friedländer Engelbrechtsen genoemd.

zelfde onderwerp, dat niet waard is zich er erg druk voor te maken. Gewichtiger dan zulke kwesties van expertise die, hoe onmisbaar ze ook is, al te licht tot beuzelwerk verleidt, is voor de kunstwetenschap, het altijd weer controleeren van haar waardeering voor de groote meesters en hunne werken, het gestaag vergelijken van hunne krachten, en het ernstig te rade te gaan met ons gevoel, om 't kaf der pastiches van 't gave koren der meesterstukken te scheiden. Namen doen er daarbij lang niet zooveel toe als 't soms nog wel lijkt, al geven zij onze voorstelling meerdere vastheid. Voor deze gezichtspunten heeft de tentoonstelling ons allerlei geschonken. De zekerheid b.v., dat de, nog wel eens aarzelend uitgesproken meening, dat Memlinc, de minste van de Vlaamsche trits was, juist is. Men vergelijke alle portretten van den meester tegen dat verwonderlijk kloek en koel en met zulk een degelijke meesterschap geschilderd portretje van Bouts uit de collectie Oppenheim. Memlinc schijnt daártegen gemanieerd, wel eens zoetelijk en altijd zwak, behalve in dat ééne prachtige portret, dat, vroeger in de verzameling Meazza, thans te Parijs is. (Collectie M. N. ? n°. 71). Dat in welige vlakke toetsen geschilderde oude vrouwengezicht onder de witte kap is van een meesterschap van doen en een felheid van visie, dat men moeite heeft te gelooven, dat Memlinc er de maker van is, wiens authentieke, zeer verzorgde Sibilla Sambetha uit 't St Jans hospitaal er zoo ver voor onder doet.

Alle détails over de vele op Memlincs naam hangende schilderijen zal ik liever op 't eind van dit stukje, bij de bespreking van enkele nummers van den Catalogus, geven ¹⁾; hier alleen nog enkele algemeene punten.

Het heeft mij getroffen hoezeer Memlinc vaak al die eigenschappen schijnt te missen, die van den Vlaamschen schilder te verwachten zijn en die J. van Eyck in zoo hooge mate bezat. De tonaliteit, de gebondenheid der warme kleuren tot die harmonie, die in Jan v. Eycks altaarstuk voor den kanunnik v. d. Paele van 1436 op zulk een hoogte staat, zoekt men bij Memlinc tevergeefs; zelfs op de groote triptiek van St^e Catharina is de verdeeling van het groen, rood en wit der gewaden, hoe mooi ook op zichzelf, niet zóó, dat het met de koel geschilderde koppen tot één onaantastbare picturale eenheid wordt. Wanneer men dáárna het kleine wonder van Bouts: »Christus bij Simon den Phariseër" (collectie Thiem in San Remo, n° 39) bekijkt, dan voelt men hoeveel vreugde om kleur en toon die vaak onderschatte schilder gekend heeft. Hoe wonder

¹⁾ Volgens het bericht in 't Repertorium is Dr. M. Friedländer van het museum te Berlijn aan een volledigen commentaar op den, inzake attributies om reeds overal vermelde redenen onbruikbaren, Catalogus, bezig.

lijk zeker zijn die groene geribde glaasjes geschilderd op het witte tafellaken, en de bruingrijze Jakoba-kannetjes zijn van een bekoring als ze onze latere stillevens-schilders zelden bereikten.

Mooi van kleur, hoewel wat flauwtjes en eenigszins gezocht blauwachtig, vind ik het triptiekje, dat de hertog van Devonshire afstond en dat, als er niet zooveel leegere varianten en herhalingen in het opus Memlinc van voorkwamen, dien Duitsch-Vlaamschen meester thans op een hooger peil zou plaatsen. Dit stukje is betrekkelijk vroeg, in de 60er jaren, geschilderd en 't schijnt wel of daarin in eens en voor 't laatst, 't beste gezegd is, wat de schilder in dit genre psychologisch en picturaal geven kon. Vooral het oostersche kleedje is van zeer eenvoudige maar expressieve schildering, die ik op latere stukken meestal mis. In elk geval maakt dit huisaltaar, met enkele stukken uit den schat van 't Hospitaal, 't mooie portretje van den biddenden jongeling van Salting Esq., vroeger collectie Felix te Leipzig, en de Christophorus-triptiek uit 't museum van Brugge, den hoogen roem bij tijdgenooten en nakomelingen begrijpelijk. Men had den niet half zoo productieven Van Eyck vergeten, Rogier scheen hard en ouderwetsch, Van der Goes en Bouts waren niet uiterlijk devoot genoeg. Er zijn in Memlincs werk, en waarschijnlijk ook in de beschaving van Memlincs tijdgenooten, ontegenzeggelijk wel eens eigenschappen, die een vergelijking met Gerard Dou en zijn publiek uitlokken, zooals de Heer Steenhoff dat voor eenigen tijd in 't Weekblad van de Amsterdammer heeft gedaan. De wonderlijk vreemd-schoone Annunciatie ten laatste, uit de verzameling van vorst Radziwill te Berlijn, meen ik voor Memlinc slechts met de meest mogelijke reserve te mogen aanvaarden. Er is op dit paneel een fijnheid van toon, een genieten in 't mooi van lichtstralen op een matgrijzen muur en een sober, maar compleet, geschilderd dressoirtje, dat men zich afvraagt hoe dit dezelfde schilder van zooveel minder rijps gemaakt kan hebben. Evenwel zal ik mij wel wachten een nieuwen verwarrenden naam te noemen.

Bouts, die door zijne kapitale werken uit St. Pieter te Leuven, in de eerste plaats vertegenwoordigd wordt, maakt in dit vijftiend' eeuwsche gezelschap een kranig figuur. Niet alleen maakt zijn straks genoemd portretje, dat met twee andere koppen op blauwen fond in één lijst zit, dat eigenaardig stel tot één der grootste attracties van de tentoonstelling, ook in zijn triptiek van den Heiligen Erasmus, vindt men qualiteiten, die Bouts m. i. verre heffen boven het peil waarop men hem gemeenlijk plaatst. Bouts wordt een beetje stiefmoederlijk behandeld in de kunsthistorie. Van Eyck, Van der Weyden en Memlinc, nu ja *en* Dirk Bouts. Men noemt hem vooral, omdat hij een Haarlemmer, dus Noord-Nederlander, naar 't Zuiden trok om daar geheel in de Vlaamsche schilderschool op te gaan. Van den

Hollander merkt men weinig meer in zijn werk, behalve wellicht de frissche kijk op het landschap, maar er is een monumentaliteit gepaard aan een besef van het reëele, in zijn martyrrium van den Heiligen Erasmus en in zijn avondmaal, die men bij Van der Weyden zoowel als bij Memlinc mist. Bouts is bovendien een peintre pur sang. Het is hem om het schilderen zelf te doen, niet om effecten van devotie noch om het dramatisch aangrijpende. Er zijn buitengewone brokken in zijn werk; b. v. denk ik aan een prachtig strak profiel van een der rechters op 't Erasmus altaar, dat tegen de blauwe middaglucht staat met de voorname scherpste van koppen op Italiaansche medailles. Zooals daar de moeilijkheid van zuiverheid en ronding tegelijk, is opgelost, kan het alleen een schilder van den aller-eersten rang en in die tegenstelling van het koele, bleeke vleesch tegen het felle blauw liggen beloften voor eeuwen later. Dat de kruisiging uit de collectie Thiem (n°. 40) daarnaast zoo veel minder doet, pleit niet voor de absolute echtheid van dat stuk als Bouts' werk, al komt het er in veel uiterlijkheden ook dicht bij. Ook de Hippolytus-triptiek uit St. Sauveur schijnt mij niet op dezelfde hoogte; maar gelijk is ook 't werk van gróóte meesters nooit. Of de weliswaar geheel anders geschilderde donateursfiguurtjes op den vleugel, van Hugo van der Goes zijn, waaraan men door het modelé dier bleeke kopjes en handjes wel herinnerd wordt, staat toch te bezien. Verder dan gewoonlijk wordt aangenomen, schijnt mij ook Bouts' *invloed* te gaan, getuige de lange reeks van Madonnas zonder zekere attributie die meestal meer aan Bouts' schilderwijze, dan aan Memlinc of Van der Weyden, op wier naam ze vaak staan, doen denken. Bij 't stuk uit 't Museum in Brussel, het martelaarschap van St. Sebastiaan, dat nu voor een Memlinc uitgegeven wordt, gaat mij Bouts' invloed zelfs zóóver, dat ik geneigd zou zijn het die oude toeschrijving maar weer terug te geven, als niet het naakt van den Heilige zoo oppervlakkig behandeld was. Memlincs werk kan ik er evenwel ook volstrekt niet met zekerheid in zien.

Van Rogier van der Weyden valt weinig te zeggen, omdat we nagenoeg alles van hem, wat steek houdt, elders dan op deze tentoonstelling moeten zoeken. Heel leelijk, maar wel leerzaam, hangt er naast het portret Van Bladelin (n°. 26) een inconnu (n°. 27), die wel zoowat het type vertegenwoordigt, dat men nog in veel Musea met „Rogier” te bestempelen pleegt. Niets anders, dan een slappe herhaling van iets wat eenigszins op Van der Weydens richting geleken heeft. Als men dat fameuse portret uit de verzameling Kaufmann gezien heeft, wordt men al zeer critiesch tegenover alles wat niet zoo kras is gemodeleerd. Men vertelde mij, dat juist dit stuk niet al te best geconserveerd is, en daar ik meen aan het glimmende oppervlak de hand van een zeer bekend restaurateur te herkennen,

is er wel eenige voorzichtigheid noodig. Het schilderijtje uit Brussel, (n°. 25) een „godsnood” waarop men den zwaarmoedigen zonsongang zoo vreemd voor Rogier vond, is in elk geval een mooi specimen, dat Van der Weydens werk uiterst nabij komt. Juist den zonsongang, in tegenstellingen van geel, oranje-rood en blauw, vind ik zoo vreemd niet. Op het stuk in Beaune ziet men, al is het daar niet als zonsongang gedacht, ook wel zulke effecten. Ook een mooi gemodeleerd bleek vrouwenkopje met teer geschilderden sluier en een voorname „mise en page” doet aan het fraaie portret der donatrice op het altaarstuk te Beaune denken (n°. 108). — Maar om niet al te veel op te noemen, wil ik over Gerard Davids werken, waarover de groote trom genoeg geroerd is, heel weinig zeggen. Alleen het precieus fragmentje van Maria, die het gewonde hoofd van haren zoon omvat, uit de verzameling Pacully, schijnt mij niet geheel in zijn oeuvre te passen, het is er te hartstochtelijk voor gezien; bovendien is het bleek vleesch te bloeiend geschilderd, en 't blauwe brokje lucht te ijl ¹⁾. 't Monumentale stuk uit Rouen werd op deze tentoonstelling door slechte, platte verlichting bedorven, terwijl de twee vleugels met de annunciatie uit 't Museum te Sigmaaringen, hoeveel diepte en sonoriteit van toon ook in de gewaden en het interieur waren, toch blikachtig onaangenaam aandeden en de totaal er uitvallende gezichten meer tot de attributie „atelier David” schenen te moeten leiden. ²⁾

Ook over Van Eyck kan ik kort zijn. De »Adam en Eva”, de »Kanunnik v. der Paele”, de »Madonna bij het fonteintje” zijn te bekend. Koninklijk hield 't portret uit Herrmanstadt, met de hevige blauwe muts, het er tegen uit, als men enkele afgewreven plekjes in gedachten restaureerde. Ik kan hierbij niet met Voll, die het beslist voor later houdt, meegaan. De verwarde franjes aan de muts zijn evenmin een bewijs tegen de echtheid, als de ietwat melankolieke uitdrukking, waar er toch een individu, niet een ideale figuur geschilderd werd. Volkomen stem ik evenwel, na rijp beraad, Voll toe bij het betwisten van de »drie vrouwen aan 't graf” (collectie van Sir Fr. Cook in Richmond). Het is, dit zij voorop gesteld, een heerlijk schilderij. Een smeïgheid van pâte, een diepte van kleur in 't doorstooft goudgeel van een kostuum, een bravour in 't schilderen van stoffen, bv. van het satijnige gewaad van den engel op 't graf; uitnemend! Maar het is onomstootelijk waar, dat, zoo men 't landschap met een der authentieke v. Eyck-landschappen vergelijkt, met dat

1) Er is al iets van Matsijs in, als men tenminste de twee luikjes uit de verzam. Carstanjen (n°. 371) nog aan Matsijs wil toeschrijven.

2) Er bestaan verschillende herhalingen van de compositie. Juist aan déze exemplaren, schijnt, lang niet spoorloos gepoetst te zijn.

van de »Vierge an Donateur" in 't Louvre bv. zooals James Weale dat gedaan moet hebben, dat men dan zooveel virtuositeit voor J. v. Eyck gaat betwijfelen. Het verglijden der ochtendschaduw op het stuk van Sir Cook, langs de nog koel-blauwachtige torens van een kasteel op eenen heuvel, over een lichtere vallei, weg van een vër verwijderd burgtje, dat al in sterke geelgouden morgenzon blinkt, dat alles verraadt een gerafneerden, op trucs bedachten smaak, die door het kraniig geschilderde vlokkige luchtje bevestigd wordt. Bovendien zijn de hellebaarden der wachters voor de eerste helft der 15de eeuw minstens zoo onwaarschijnlijk, dat er éerst lang gezocht moet worden om zulk een avontuurlijk moordtuig te vinden; om dan nog eens over dit meer dan dubieuse schilderij te praten.

De nog niet zoolang geleden aangekochte kruisiging in 't Museum te Berlijn schijnt me, naar mijn herinnering tenminste, van dezelfde hand. Noch Hubert, noch Jan v. Eyck zou ik onder deze goede schilderijen willen zetten. ¹⁾

Petrus Christus valt niet mee op dèze tentoonstelling. Koud en gevoelloos werkman, doet hij zijn voordeel met motiefjes van anderen. De gedateerde en gemerkte Eligius van baron Oppenheim is ook al minder dan de reproducties van dit, om de voorstelling belangrijke, stuk doen vermoeden.

De groote voorstelling uit het Brusselsch Museum met den stijfgeteekenden dooden Christus, de houten figuren en het koele maar verdienstelijke landschap schijnt mij niet onjuist gedoopt te zijn. Vooral de factuur der koppen, met de gevoellooze lippenlijn en harde contours, is als op 't Eligius-stuk. In 't landschap herinneren de mooiste brokken al te zeer aan Bouts, in 't oppervlakkige vertaald.

Een netelige kwestie voor velen was de »dood van Maria" van Hugo van der Goes. Men sprak van de Portinari-triptiek te Florence. 't Is wáár, dáár is een stoere grootheid van opvatting, een verrassende naturalistiek in de koppen, die juist dat altaarstuk van zooveel ander Vlaamsch werk onderscheiden. Maar al zijn er nu op dit exemplaar uit Brugge noch die schrale engelen, noch bandietachtige herders, die 't vergelijken zouden vergemakkelijken, er is toch ook groote overeenkomst. Dezelfde koele modeleering van het vleesch, de gebarende handen en ook enkele precies eender geziene koppen maken, dat ik me bij de attributie zou willen neerleggen. Al schijnt er een vernislaag afgenomen te zijn, het gewichtigste van het buitengewoon knappe stuk is uitstekend geconserveerd. Wel doet het wat krijtiger. 't Kleine huisaltaartje van Prinz Lichtenstein N°. 52, is daarentegen

¹⁾ Over de overeenkomst van deze beide werken is herhaaldelijk geschreven (o. a. door Friedländer in het Repertorium XXIII blz. 246). Telkens, behalve door Voll, is óf Jan óf Hubert v. Eyck genoemd.

om wat al te veel kleine uiterlijkheden aan Van der Goes toegeschreven. De overeenkomst van toppen van vingers en neuzen, de vormen van détails kunnen me toch niet overtuigen, dat dit veel flauwer geschilderde triptiekje van den meester zelve is.

Wat voor noodlottige resultaten de methode van Morelli bij 't toeschrijven hebben kan, bewijst de vroeger van der Goes gedoopte »St. Victor met een donateur" uit 't Museum te Glasgow (N°. 100). Ik meen, dat men 't op deze tentoonstelling vrij wel ééns was, dat we hier eenen Franschen schilder moeten zoeken, zooals de Gazette des beaux arts eenigen tijd geleden aangaf.¹⁾ Er zijn familietrekken in dit bonte, chromo-achtige schilderij en het daarnaast hangende uit de collectie Somzée, Trouwens dat laatste is eveneens zeker fransch. (Een donatrice met haar patrones (N°. 181). Toch meen ik, dat hier het werk van twee verschillende meesters hangt. De St. Victor²⁾ is vrijer en luchtiger geschilderd, zoodat men, ware hij van denzelfden meester, zou moeten aannemen dat hij later geschilderd was; maar die kleurige ridder in het groene landschap is veel oppervlakkiger en mist de eenvoudige strengheid van het delicate vrouwtje.

Wat de Hollanders betreft was de oogst schraal. Een mooi dingetje van Geertgen tot St. Jans: (een kleine kluizenaar in bruine pij in een breed geschilderd heldergroen landschapje) is zeker echt en minstens even goed als de luiken te Weenen. (N°. 34 coll. Percy Macquoid.) Een kruisiging met overdreven contrasten, die de Catalogus als van Geertgen noemt (N°. 255, coll. Glitza, te Hamburg) is hoogstens uit de school v. Geertgen. Een leelijk schilderij van Sir C. A. Turner (N°. 256) schijnt een latere kopie naar een onbekend werk van Geertgen. Alle figuren op deze »Instelling van het Pater-noster" verraden Geertgens voorbeeld in de teekening, maar zijn zoeter van kleur; 't geheel is zwakker en ook niet van den meester, die men weleens den pseudo-Geertgen noemt en wien o. a. St. Lucia uit het Rijksmuseum wordt toegeschreven.

Verder is er een gemerkte Jacob Cornelisz uit zijn vroegen tijd, n° 379 en een later stuk, dat op het Berlijnsche drieluikje met de kersenmand lijkt. (N°. 281) Een »Pieta" zeer vuil maar ongeschonden, is van een meester, dien men nu eens Jacob Cornelisz en dan weer C. Engelbrechtsen genoemd heeft; die evenwel nog een andere schijnt te zijn. (N°. 244). Treffend in zijn werk is een gewilde overdreven realistiek. Hier heeft de doode Christus b. v. groenige knieën, zijn hoofd is geheel verkleurd, de oogen op eigenaardige

¹⁾ En al vroeger Friedländer t. a. p. blz. 247.

²⁾ Friedländer t. a. p. blz. 258 wijst op de lelies, die den wimpel decoreeren, en vermoedt, dat hier de Heil. Lodewijk, niet Victor bedoeld is. De catalogus noemt Mauritius.

manier geloken. Ook is zijn palet rijker dan dat van Engelbrechtsen. Het groen heeft zeer veel nuances. Al deze eigenschappen vinden we o. a. terug op een »Afscheid van Christus" in 't Rijksmuseum, dat, meen ik, »Jacob Cornelisz" genoemd wordt. De heer A. Pit herinnerde mij er aan, dat in 't aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht een triptiek van denzelfden meester hangt. (Ongenummerd, op den linkervleugel een opstanding van Christus uit het verzegeld graf. Het roode zegel op den steen is met een klokje gemerkt).

Ook een goed portret (n°. 238) op donkeren fond schijnt Hollandsch werk. Terwijl de Maître d'Oultremont of z. g. »Glücksche Mostaert", van wien het Rijksmuseum een doorvoerd schilderijtje met de aanbidding der drie koningen bezit, op deze tentoonstelling goed vertegenwoordigd was. Het niet goed op te lossen letterpaar E. S. met een hart er tusschen, dat op een der Brusselsche luiken voorkomt, schijnt evenwel toch de Mostaert-hypothese in gevaar te brengen.

Natuurlijk heb ik slechts enkele werken kunnen bespreken, die mij om de een of andere reden van gewicht leken. Ik geef hieronder in telegramstijl en ter vergelijking met eigen notities in den catalogus nog eenige minder gewichtige overwegingen waarover discussie was.

Wanneer er voor den algemeenen ontwikkelingsgang der Vlaamsche en Noord-Nederlandsche kunst op de tentoonstelling iets te leeren viel, dan was 't zeker wel dit, dat ten eerste de kloof tusschen van Eyck en zijn zoogenaamden voorlooper Broederlam, van wie een aardig specimen in dezelfde zaal hing (n°. 2 collectie v. Kaufmann), te groot is om den één door den ander te kunnen verklaren. 2°. Dat er voortaan meer rekening moet gehouden worden met Fransche schilders der 15de eeuw, die wat erg lang vergeten waren. Ten slotte, zouden de talloze raadsels voor den attributie-gretigen kunsthistoricus er nu eindelijk wel toe mogen leiden nog véél meer dan vroeger eenvoudig soort bij soort te doen en niet alles onder de vlag van beroemde namen te laten zeilen. Als Voll in zijn boekje over van Eyck ergens gelijk gehad heeft, dan was het met den zin: . . . dass auf ungefähr *zweitausend* Werke der altniederländischen Schule, die uns noch heute erhalten sind, nicht viel mehr als *ein Dutzend* meistens anonymen Meister kommen unter die bisher der grösste Teil jener Bilder verteilt wurde. Nur wenn sich die Wissenschaft entschliesst, alles nicht über jeden Zweifel Erhabene wieder in die Reihe der noch *nicht bestimmten* Arbeiten zurück zu stellen, wird sie sich aus dem Irrgarten herausfinden."

Over de vele merkwaardige en goede werken van de latere 16de eeuw, die eveneens op de tentoonstelling waren, te schrijven, lag wel in 't plan voor dit artikel; maar, daar de plaatsruimte ontbreekt, zal dit een volgenden keer moeten geschieden. Van de drie mooie Brueghels, waaronder de aanbidding der drie

koningen niet uit de collectie Harrach, maar uit die van den heer Roth te Weenen is, vind ik 't „luilekkerland" de minst sympathieke. In weerwil van mooie détails is het ook opmerkelijk anders gemodeleerd, dan de meeste authentieke werken van den ouden Pieter. Ook in de kleurenkeus, het groen van den voorgrond, is iets vreemds. Het Museum te Brussel mag met den aankoop van de Volkstelling te Bethlehem wel zeer gefeliciteerd worden, evenals 't Museum te Gent met dien haast pathologisch-vizionairen kruisweg van Jeroen Bosch ¹⁾.

Den Heer Hulin spreek ik voor veel mondelinge inlichtingen hier mijn hartelijken dank uit.

(Slot volgt).

W. VOGELSANG.

Korte Mededeelingen.

Aanteekeningen.

I.

Bij een onlangs gerangschikte verzameling koperen schotels bezit het Nederlandsch Museum er een, die langen tijd is miskend. In den inventaris (N°. 7474) en nog in den laatsten druk van van der Kellen's *Gids* heet hij versierd met een „tot heden onontcijferd randschrift" en gaat hij door voor Italiaansch werk uit de XVI^{de} eeuw.

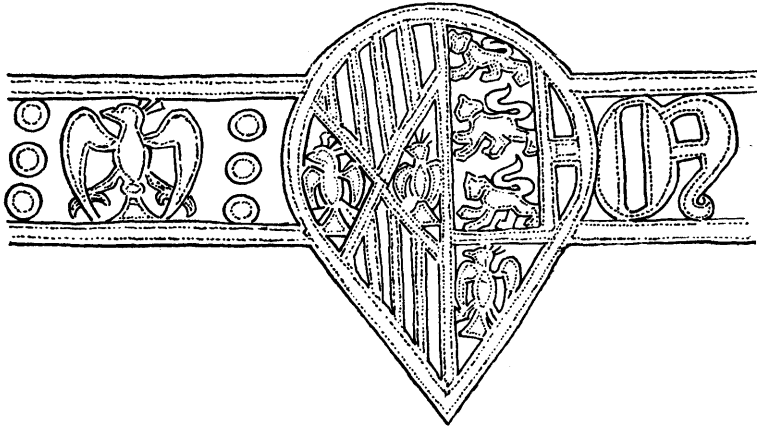
Het is een uit een zware messingplaat geslagen diepe kom, met licht concaven bodem en hoog opstaanden, zich naar den boord wijd uitbuigenden, wand. Aan den buitenkant staat binnen evenwijdige lijnen in laat-Romaansche majuskels een inscriptie gegraveerd, waartusschen viermaal een hartvormig wapenschild is aangebracht. De boord vertoont aan de binnenzijde twee smalle ornamentrandjes, waaronder een breede band met een opschrift in Arabische karakters op een druk bebloemden fond en onderbroken door zes cirkelvormige medaillons, waarin afwisselend, op een grond van rinceaux, een wapen en de figuur van een op een bank gezeten gekroond man, met aureool om het hoofd, de linkerhand op de heup en in de gebogen rechter een beker houdend.

Op den bodem is in een cirkelvormige ruimte een semis van visschen aangebracht, die in sierlijke kronkeling zich naar het middelpunt richten.

1) Wanneer ik mij niet bedrieg is het voortreffelijke werk voor 4000 francs aangekocht.

De middellijn van den bak is aan den boord: 0.468 M., aan den bodem 0.35 M., terwijl zijn hoogte 0.196 M. bedraagt. De versiering, waarbij gepointilleerde met gave lijnen afwisselen, is vlot in het metaal gestoken, maar door herhaaldelijk poetsen hier en daar wat uitgesleten.

Bakken, in vorm en grootte met de onze overeenkomend, zijn niet zoo zeldzaam. Een bijzonder mooien, met zilver geïncrusteerd, zal men zich uit de collecties van het Louvre herinneren, terwijl Prisse d'Avennes er eenige heeft afgebeeld uit het Arabisch museum te Caïro ¹⁾. Zij heeten in het Arabisch sedrieh, d. i. — naar Dr. G. van Vloten mij mededeelde — »een bak, waarin men zich wast, bij wijze van zeep, met de bladeren van den Sidr-boom (sisyphus lotos). Het woord komt reeds in de 1001-Nacht voor.”

De Arabische inscriptie van onzen bak leert, dat hij voor een koning werd gemaakt. Dr. van Vloten had de vriendelijkheid haar voor mij te ontcijferen en vertaalde:

»De macht en de overwinning en de duurzaamheid, het goede geluk (?) de lof, het geluk, de roem, de hooge dingen met verheffing en welzijn . . .”

»Dan volgt (schrijft hij mij): al-malili (of maliki) al malik (?) al Magarr (en nog iets onverstaanbaars) dat zijn *koninklijke epitheta*, die ook voorkomen op Siciliaansche bronzen, wier inscripties gepubliceerd zijn door Rosarius Gregorio ²⁾. . . . Meer er uit halen kan ik niet en geloof, dat de poging daartoe op niets zou uitloopen,

¹⁾ *L'art arabe d'après les monuments du Kaire* — III, planches 159, 167, 172.

²⁾ In zijn: *Rerum Arabicarum quae ad historiam siculam spectant*. Palermo 1790.

aangezien de woorden blijkbaar ter wille der versiering zijn verdraaid en geen historische waarde meer hebben." ¹⁾

Het herhaaldelijk op den bak voorkomende wapen wijst nu verder den weg.

Men herkent gemakkelijk in de rechter schildhelft Aragon-Sicilië en in de linker 1 als Zwaben, 3 als Sicilië. Alleen met 2 weet ik geen weg. De enkele faas doet aan Oostenrijk denken, maar eerst in 1516 kwam Sicilië in het Oostenrijksche huis en reeds de schildvorm wijst er op, dat het wapen veel ouder is.

In ieder geval kan dit wapen alleen zijn gevoerd door een koning van Sicilië en wel na 1282, d. w. z. nadat door Petrus III van Aragon (van Sicilië I), die gehuwd was met Constantia, de dochter van Manfred, Sicilië aan het huis Aragon was gekomen. Het mij verstaanbare deel van de linker schildhelft herinnert dan aan het Zwabische huis, dat van 1195—1267 Sicilië bezat en waaruit Manfred stamde. ²⁾

De inscriptie op den buitenkant van den bak luidt:

mentem : s̄ca : sp ∇ ontanie : onorem :

d ∇ ei : patrem : lib ∇ eracionis : O ∇ ³⁾.

Prof. De Groot O. P. te Amsterdam maakte mij opmerkzaam, dat dit opschrift veel overeenkomst heeft met het grafschrift der H. Agatha.

Van deze christen Maagd, die op Sicilië leefde, wordt verhaald, dat zij door den stadhouder Quintinianus, wiens liefde zij had af-

¹⁾ Dergelijke lofprijzingen en heilbeden zijn op Arabische voorwerpen zeer gewoon. Zie b. v. in Riegl's *Description of oriental carpets* — N°. 121; Gayet — *l'art arabe* — p. 252, 274, 284; Prisse d'Avennes — *o. c.* — p. 283 etc.

²⁾ De beschrijving van het wapen, met aanvulling der émaux, zal dan moeten zijn:

gedeeld, I schuin gekwartileerd, 1 en 4 van goud met 4 palen van keel (Aragon), 2 en 3 van zilver met een arend van sabel (Sicilië), II doorsneden, 1 gedeeld: *a* van zilver met drie boven elkaar geplaatste naar rechts gaande leeuwen van sabel (Zwaben), *b* van? met een faas van (?), 2 van zilver met een arend van sabel (Sicilië).

Het komt mij niet onmogelijk voor, met het oog op de kleine ruimte die voor het kwartier II, 1 *b* beschikbaar was, dat daar niet is bedoeld een enkele faas, maar een tweelingfaas, geschaakt van zilver en keel op lazuren veld. Dit zou dan een herinnering zijn aan de Normandische koningen van Sicilië. Nog in de XVII^{de} eeuw voerden de koningen van Napels uit het huis Anjou bij hun wapen twee banieren met de emblemen hunner Normandische en Zwabische voorgangers (De Vries — *De Doortugtige Weereld* — I, blz. 28 v.)-

³⁾ Op de plaats van het O staat een arend, op de plaatsen der ∇ het wapen. Beide zijn hierbij gereproduceerd. De lezing *dei* is niet zeker. Er staat geen *d*, maar een figuur, die zoowel lijkt op een *m* als op *no* aaneen geschreven.

gewezen, in 251 na vele martelingen werd gedood. Toen medechristenen haar lichaam eerbiediglijk hadden begraven, verscheen hun een stoet van jongelingen, waarvan een op het hoofdeinde van haar graf een marmeren plaat stelde. »Erat autem in praedicta tabula scriptum — zegt Jacobus a Voragine —: *mentem sanctam, spontaneam, honorem Deo et patriae liberationem*. Quod sic intelligitur: mentem sanctam habuit, spontaneam se obtulit, honorem Deo dedit et patriae liberationem fecit.”¹⁾

Blijkbaar heeft men dus het grafschrift der zeer vereerde nationale Heilige toegepast op den Koning, voor wien de bak is gemaakt. Met Voragine's voorlichting zal men dan het opschrift kunnen vertalen: »Hij heeft een heilige ziel, geeft willig Gode de eer en is de vader der bevrijding.”

Wil dit »vader der bevrijding” eenigen zin hebben, dan zijn er, dunkt mij, slechts twee koningen van Sicilië uit het huis Aragon, op wie het toepasselijk is: Petrus I nl., die na den Siciliaanschen Vesper het door Karel van Anjou belegerde Messina ontzette en daarna tot koning werd uitgeroepen (1282—1285), of Frederik II, die — nadat zijn broeder Jacob in 1295 het eiland verraderlijk weer aan Anjou had afgestaan, om zelf Aragon ongestoord te kunnen bezitten — zich in 1296 tot koning liet kronen, de Franschen in 1297 bij Falconaria versloeg en zich bij den vrede, in 1302, als koning van Trinacria wist te doen erkennen, waardoor de zelfstandigheid van het eiland Sicilië als koninkrijk gered was.

Volgens den Siciliaanschen annalist Inveges was koning Frederik de eerste, die de emblemen van Aragon en Sicilië voerde, vereenigd op de wijze van ons schild. Het wordt dus zeer waarschijnlijk, dat niet voor Peter, maar voor hem onze sedrieh gemaakt is. In ieder geval kan hij, op grond dezer historische gegevens, met vrij groote zekerheid gedateerd worden: »omstreeks 1300.”

De Romaansche majuskels, in den volkomen vorm, die van het midden der XIIIe tot de tweede helft der XIVe eeuw gebruikelijk was, verzetten zich tegen deze tijdsbepaling niet. En ook de Arabische karakters schijnen mij goed in dezen tijd te passen: een tuschen 1260 en 1277 te dateeren glasvaas²⁾ en door Migeon gepubliceerde koperwerken uit de XIIIe en XIVe eeuw³⁾ dragen inscripties

¹⁾ Zie Ribadineira en Rosweyde — *Generale Legende der Heyligen* — I, blz. 303 en Jac. a Voragine — *Legenda Aurea* (ed. III, rec. Dr. Th. Graesse) — p. 178. Vgl. voor de verschillende lezingen van het grafschrift: *A. A. S. S. Febr.*, I, p. 596 s. s. (ed. 1668).

²⁾ *Annali della felice città di Palermo* (Palermo 1651) — III, p. 18.

³⁾ Afgebeeld bij Gayet — *o. c.* — p. 239.

⁴⁾ „Les Cuirves arabes” in *Gazette des Beaux Arts* — 1899, p. 462—474, 1900 p. 119—131.

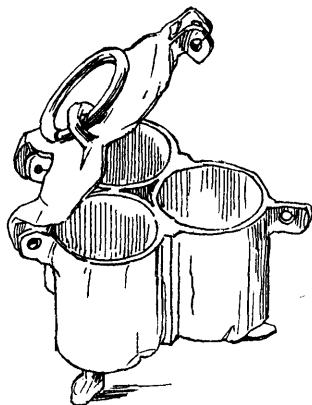
van zeer overeenkomstige lettervormen. En ook de visschen vindt men in gelijken stijl op een door Prisse d'Avennes veertiend'eeuwsch genoemd bekken ¹⁾ terug.

De zittende figuur met kroon en aureool zou de beeltenis van den koning kunnen bedoelen, ²⁾ maar is waarschijnlijk de voorstelling van een planeet, die men zoo dikwijls op dergelijke wijze op Arabische voorwerpen aantreft. ³⁾ Hier zou zij misschien met den horoskoop van den eigenaar van het bekken kunnen samenhangen, maar astrologisch advies om dit te beslissen heb ik niet weten in te winnen.

Dit waschbekken — in zijn kloeke galbe een meesterstuk van koperslagerswerk en om den stijl zijner gravuren een uitmuntend staal van Arabische sierkunst — in de rij zijner genooten op zijn plaats te zetten scheen mij niet onbelangrijk.

II.

Bij gelegenheid der tentoonstelling van »ambachtskunst», het vorig jaar te Amsterdam gehouden, had ik uit het museum van het Friesch Genootschap te Leeuwarden o. a. te leen gevraagd en gekregen een voorwerp, dat in den catalogus is beschreven (N°. 1019) als »een koperen spaarpot met drie afdeelingen voor het bewaren van goudgeld». De eenvoudig-goede

vorm van dezen »spaarpot», dien ik aanvankelijk eer geneigd was voor een inktkoker te houden, bracht hem — naar mij docht — geheel thuis in de categorie van mooie en sobere gebruiksdingen, die wij toen zochten.

Het in messing gegoten voorwerp bestaat uit drie cylinder vormige busjes, als een klaverblad aaneengevoegd rustend op drie eenigszins voetvormige pootjes en gesloten met een in twee scharnieren draaiend, sluitbaar deksel, dat voorzien is van een zwaren, in een oog bevestigden, ring. Het geheel is

hoog 0.054 M., terwijl de binnenmiddellijn van elk der busjes 0.031 M. en hun diepte 0.038 M. bedraagt.

¹⁾ O. c. — planche 167.

²⁾ Als op het bekken, afgebeeld in het artikel van Migeon p. 462 en besproken p. 121.

³⁾ Vgl. Reinaud — *Monuments arabes etc. du Cabinet de M. le Duc de Blacas* — II, p. 382, 413. Ook in een Leidsch H S. wees Dr. van Vloten mij dergelijke omaurcoole planeetfiguren aan.

Bijgaand krabbeltje maakt verdere beschrijving overbodig.

Toen ik het voorwerp rustiger dan bij een vluchtig museumbezoek kon bekijken, scheen het mij nóch voor spaarpot nóch voor inktkoker bijzonder geëigend te zijn. En het drietal der busjes deed mij toen bedenken, dat het wel gediend kon hebben tot bewaring der gewijde oliën, die immers ook drie in aantal zijn: de *oleum sacrum* of *oleum catechumenorum*, in gebruik bij doop, priesterwijding, kroning, wijding van doopvont en altaar; de *oleum infirmorum*, in het laatste oliesel en de zegening der klokken toegepast, en het *chrisma*, gebezigd bij doop, vormsel, bisschopswijding, wijding van kelk, pateen, doopvont, altaar en kerk, en zegening der klokken.

Voor deze oliën, die op Witten Donderdag door den bisschop worden gewijd en vervolgens aan de kerken van zijn diocees uitgereikt, zijn uit de middeleeuwen ons verschillende bewaarvazen overgeleverd, op de eerste plaats verschillend in grootte, naar mate zij voor kathedraal of parochiaal gebruik bestemd waren, en voorts ook afwisselend in vorm, al naar gelang van hun gebruik tot bewaring van alle drie de oliën tegelijk, of van twee (*chrisma* en *oleum catechumenorum*) en één (*oleum infirmorum*) afzonderlijk. Eindelijk komen deze busjes veel voor op een hoogen voet, zoodat zij den ciborievorm naderen.

Gewoonlijk is op de buitenzijde (soms echter ook aan den binnenkant) de inhoud der busjes aangegeven, en dan meestal met een enkele letter. Voor *oleum sacrum* of *catechumenorum* wordt dan een s. of o. c. gebezigd, voor de *oleum infirmorum* een i. of o. i. en voor het (*sacrum*) *chrisma*: c. of s. c.

De grondstof is gewoonlijk goud, zilver (al of niet verguld) of tin.¹⁾

De herkomst van het busje in het Leeuwardensch museum is — volgens een vriendelijke mededeeling van den conservator Mr. Boeles — onbekend. Kon dus daaruit niet blijken of het voorwerp tot kerkelijk gebruik gediend had, een aandachtige beschouwing van het deksel deed mij in het metaal, dat sterk door oxyde geleden had, de letters *c*, *s* en *i* vinden, laat-gothische minuskels, ruw er in gegraveerd, die elk boven de plaats van een der busjes stonden en dus bewezen, dat dit voorwerp inderdaad een vat voor de gewijde oliën of z. g. *chrismatorium* is.

De vorm van het geheel en het karakter der letters verwijzen het voorwerp, dunkt mij, naar de XVIe eeuw. Het behoort — ook

¹⁾ Te vergelijken, behalve de handboeken van Jakob, Otte, Reusens en Gay, de artikelen van Helleputte en Schnütgen in: *Revue de l'Art Chrétien* — N. S. II, p. 146 — 153, 454 — 462.

door zijn materiaal — tot de meest eenvoudige chrismatoria. Een zeer overeenkomstig vindt men afgebeeld in de *Revue de l'Art Chrétien* (N. S. II, pl. X N°. 6) en een ander, dat veel gelijkenis met het onze heeft en eveneens van koper is, zag ik in het Hamburgsch Kunstgewerbemuseum. De busjes zijn daar wat kleiner, staan op een voet en hebben een flauw gebombeerd deksel met bolletje er op.

In Nederland zijn mij maar weinig van deze vaten bekend. Een drieledig bewaart de kerk te Odiliënberg. De busjes hebben den veel-gebruikten torenvorm, zij zijn van verguld koper en gemerkt *o, c* en *i*. De twee, die het chrisma en de oleum catechumenorum bevatten, hebben een gemeenschappelijk deksel, terwijl waarschijnlijk een schotel op voet het drietal eertijds bijeengehouden zal hebben. Zij stammen uit de XVe eeuw. ¹⁾

Het bisschoppelijk museum te Haarlem bezit een tweeledig stel (catalogus N°. 165*a*), eenvoudige zilveren busjes, met flauw gebombeerde deksels, die verbonden zijn en een kruisje dragen, terwijl de letters *o* en *i* hun bestemming aanwijzen. Volgens den catalogus dagteekenen zij van omstreeks 1550 en werden zij opgegraven bij eene der muren van de St-Laurenkerk te Rotterdam. ²⁾

Iedere kerk heeft natuurlijk dergelijke voorwerpen bezeten, maar het feit, dat zij gewoonlijk weinig versierd en van goedkoop materiaal waren, is niet bevorderlijk geweest aan hun behoud.

Ook in Nederlandsche inventarissen en rekeningen komen zij herhaaldelijk voor. Grootere vaten, ter wijding van de oliën, bezat b. v. de Dom te Utrecht, blijkens een inventaris van 1504: »tres amphore argenteae cum tribus coclearibus argenteis, in quibus benedicuntur sacrum Crisma et sacrum Oleum." Ook een afzonderlijk busje voor de ziekenolie: »parvum vas argenteum cum Oleo sacro Unctionis extreme." ³⁾

De Nederlandsche benaming van het chrismatorium is olievat of oliebus.

In de rekeningen der Utrechtsche Buurkerk vindt men in 1450 een post: »van 2 nywe oly vaet te maken" en in 1466 »van twee olibussen en twee sulweren bussen, daer men den heiligen oli in doet." ⁴⁾

Een rekening der Nijmeegsche St-Stephenskerk noemt even-

¹⁾ Beschreven en afgebeeld bij: Von Fisenne — *L'art monumental du Moyen-Age* — 2me Série, 6me Livraison, p. 20, planche 22.

²⁾ Afgebeeld in: *Jaarverslag van het St. Bernulphusgilde*, 1887 — plaat III, N°. 13.

³⁾ Dr. G. Brom — *Middeleeuwse Kerksieraden (Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht*, dl, XXVI) — blz. 32 en 30.

⁴⁾ Van Rappard — *De Rekeningen van de Kerkmeesters der Buurkerk te Utrecht* — blz. 125 en 142.

eens: »2 sylvere hillich aely buskens" Deze kerk bezat verschillende chrismatioriën: »twe aly bussen myt chrisma dywelck by der fonten gebruyckt warden; dry alybussen unnd gebruyckt warden by den krancken", in 1589; en in 1627: 2 bueskens pro S. oleo en 2 aen ein pro S. chrismate et oleo catechumenorum." 1)

Voor aanwijzing van in ons land nog bewaarde chrismatioria houd ik mij zeer aanbevolen.

III.

In *Oud-Holland* (IX, 181—186) heeft wijlen De Roever een opstel gewijd aan den boekbinder Bruno Spanseerder, van wien hij een werk meende gevonden te hebben, dat bij zijn opstel in kleuren is gereproduceerd. Dat Spanseerder dien band had gemaakt, scheen te blijken uit het feit, dat een adreskaartje met zijn naam op een der schutbladen was geplakt.

Deze adreskaartjes van Spanseerder schijnen niet zeldzaam te zijn. De Roever zelf verzamelde er eenige en ook in de collectie R. W. P. de Vries komt er een voor. 2) Dat zij bestemd zouden zijn om op kostbare banden als meestermerk van den binder te dienen, is op zichzelf reeds weinig waarschijnlijk. Zij meten omstreeks 0.137×0.075 M. en verschillen dus wel veel van de uiterst bescheiden wijze, waarop enkele binders hun werk plachten te merken.

Het bewuste boekje berust thans in het Nederlandsch Museum. Uit een aantekening, door De Roever er voorin geschreven, blijkt dat het adreskaartje »oorspronkelijk (was) geplakt op een schutblad tegenover den gegraveerden titel" — wat de kans, dat het als signatuur bedoeld is, vrijwel uitsluit.

De moeilijkheid werd mij opgelost door den heer J. A. Loeber Jr., boekbinder te Leiden. Want deze wist mij te vertellen, dat het boekje oorspronkelijk in handen was van een Leidschen koopman, die, om de waarde ervan te vermeerderen, een adreskaartje van Spanseerder, dat hij uit een eenvoudig gebonden boek had losgemaakt, er in plakte.

Later had hij zich tegenover Prof. Acquoy op deze listigheid beroemd en van dezen had mijn zegsman de geschiedenis vernomen.

Al blijven nu de biografische bijzonderheden door De Roever bijeengebracht natuurlijk in hun geheel — een werk van Bruno Spanseerder mogen wij ons niet langer vleien te kennen.

Het bandje, dat met bogen, stempeltjes en rollen is versierd, heeft dezelfde dentelle als op z.g. Magnusbanden voorkomt, maar

1) Van Schevichaven — *De St. Stephenskerk te Nijmegen* — blz. 57 en 70.

2) *Jaarverslag v. h. Kon. Oudh. Gen.* 1897 — bl. 45.

de bewerking is mij te gebrekkig om haar aan een der Magnussen toe te schrijven.

Het boekje erin is een Fransch Nieuw-Testament, in 1664 uitgegeven in den Haag bij »Jean & Daniel Steucker».

In de boeken van het Haagsch St. Lucasgilde staat: »Den 13 Augusty 1651 ontfangen van *Daniel Stuekers, boekbinder*, syn volle gildegelt.» ¹⁾

Het is dus niet onmogelijk, dat een der uitgevers zelf het boekje gebonden heeft.

JAN KALF.

Zorg voor oudheidkundige voorwerpen in Gelderland.

Aan de Staten van Gelderland is het volgend adres verzonden

Geven met verschuldigten eerbied te kennen, de ondergeteekenden, meester Jean François Bijleveld, Rijksarchivaris in de provincie Gelderland, meester Johan Julius Sigismund Baron Sloet en Doctor Jacobus Simon van Veen, respectievelijk voorzitter en secretaris der vereeniging »Gelre», en meester Walraven Elias Johan Baron van Balveren, secretaris der centrale Geldersche commissie voor oudheidkunde en geschiedenis,

dat het geval zich zeer dikwijls voordoet, dat voorwerpen van archeologische waarde, als grafzerken, doopvonten en dergelijke, door veronachtzaming en misbruik (b.v. van zerken als dorpels en van doopvonten als bloempotten) onherstelbaar beschadigd worden en daardoor allengs reddeloos verloren gaan;

dat het zeer wenschelijk zou zijn, dat die voorwerpen met het oog op hunne kunst- of historische waarde behouden bleven;

dat dit b.v. met zerken zou kunnen geschieden door ze te doen opnemen en in de kerk te doen inmetselen, met doopvonten door ze aan te koopen en aan te bieden aan de eene of andere verzameling van voorwerpen van geschiedenis en kunst binnen deze provincie;

dat echter wegens gebrek aan fondsen tot dusver tot herstelling of aankoop niet kon worden overgegaan;

dat daarom de ondergeteekenden, die door den aard van hun werkkring meer dan anderen in de gelegenheid zijn om op te merken, hoeveel in deze richting zou kunnen worden gedaan, en die daarbij overtuigd zijn van het belang der zaak, zich hebben vereenigd om een poging in de door hen bedoelde richting aan te wenden bij de Staten hunner provincie, van wie het bekend is, dat zij een open

¹⁾ Zie: Obreen's *Archief*, V, blz. 109.

oog hebben voor de stoffelijke belangen hunner provincie, en van wie zij met reden meenen te mogen onderstellen, dat zij ook voor de geschiedenis en de oudheden van Gelderland niet onverschillig zijn;

dat zij zich daarbij beroepen op het voorbeeld van andere provinciën, o. a. op dat van Drenthe, een provincie, die in grootte en in welvaart verre voor Gelderland onderdoet, wier Staten jaarlijks een subsidie geven tot instandhouding en aanvulling van het museum van oudheden te Assen;

redenen, waarom de ondergeteekenden zich met eenige vrijmoedigheid wenden tot de Staten der provincie Gelderland met het verzoek, dat tot het hierboven omschreven doel jaarlijks een zekere som beschikbaar worde gesteld met aanwijzing, wie van hunnentwege met het beheer daarover zal worden belast.

't Welk doende enz.

Door de Staten van Gelderland is besloten voor dit doel *f* 200 beschikbaar te stellen, te besteden door eene door Ged. Staten te benoemen Commissie en onder de door dit college te stellen voorwaarden.

Guilloardius van Norebergen.

Wat is er bekend van bovengenoemden beeldhouwer of steenhouwer, waarvan ik het volgende vond in de bescheiden van 't archief van 't Hoogheemraadschap Delfland:

»Declaracye van een serck gehouden met wapens van hooge heemraeden van Delflant ten dyenste van de Vlaerdinger sluus.

Deese serck lanck seven voet breed dry voet alle gehouden met de wapens cleeden en de naemen volgens de patroonen daer voor bedongen een hondert ende vijftigh gl. ick zegge 150 150.—,—
betaelt voor vracht van Dort op Vlaerding ende hier
van craengelt betaelt saemen 3.18.—

f 153.18.—

(get.) Marija Mijlius huusvrouwe van Guilloardius van Norebergen.

den 31 Maert de sarck opgelost tot Vlaerding, een knecht daer van Delft gestuert coomt een dach 1.—8.—
noch betaelt van oplossen en vracht van de knecht samen 2.—8.—
noch voor mijn extraordinaris moeyten, teyckenen en anders

sooveel als de heeren naer discretye sullen bevinden te be-
hooren, ofte [habeat]

10. —.—
f 13.16.—

Gedaen binnen Schiedam den 11 April 1640."

Te Dordrecht staat de persoon qua artist niet bekend, doch wel-
licht behoorde hij daar niet thuis. Iedere mededeeling is welkom aan:

Den Haag.

M. G. WILDEMAN.

Vragen.

Meermalen ontvangen wij aanvragen om de reeds verschenen
nummers van het Bulletin, waaraan slechts gedeeltelijk kan voldaan
worden, daar eenige nummers reeds zijn uitverkocht. Wij verzoeken
daarom aan hen, die nog losse nummers beschikbaar hebben, hier-
van aan de redactie te willen kennisgeven, ten einde zooveel mogelijk
aan de aanvragen te kunnen voldoen.

DE REDACTIE.

Met het oog op den catalogus van het »Nederlandsch Museum»,
zou ik gaarne bekend zijn met al wat in ons land nog over is aan
betimmeringen en meubelen, zoowel in musea en openbare gebouwen
(stadhuizen, kerken enz.) als in particulier bezit, *waarvan maakjaar,*
plaatselijke herkomst of naam van den maker (c. q. ontwerper) met zeker-
heid valt na te gaan.

Voor inlichtingen, liefst afbeeldingen, houd ik mij zeer aan-
bevolen.

Amsterdam, 2 Sept. 1902.

JAN KALF.

